

АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

«ХАРКІВ – ТОЧКА ТЯЖІННЯ»

ХАРКІВ, 2024

An aerial photograph of a city, likely Kharkiv, showing a dense network of streets and a winding river. The image is overlaid with a blue gradient that fades from the bottom to the top, creating a sense of depth and focus on the text above.

Дослідження проведено ГО Дослідницьке бюро «Соціологіст» в рамках конкурсу грантів на підтримку дослідницьких ініціатив ОГС.

Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства реалізовується головним партнером-виконавцем ІСАР Єднання у консорціумі з Українським незалежним центром політичних досліджень та Центром демократії та Верховенство права завдяки щирій підтримці американського народу, наданій через Агентство США з міжнародного розвитку.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. СОЦІОДЕМОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ ХАРКІВ'ЯН ТА МІГРАЦІЇ	7
2. КОЛО СПІЛКУВАННЯ — РОДИНИ, ДІТИ, ДРУЗИ ХАРКІВ'ЯН	15
3. СТРУКТУРА ЗАЙНЯТОСТІ ХАРКІВ'ЯН	19
4. САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ХАРКІВ'ЯН	23
5. ТОЧКИ СОЛІДАРНОСТІ ТА ТОЧКИ РОЗКОЛУ	28
6. ПЕРШОЧЕРГОВІ ПРОБЛЕМИ МІСТА ХАРКОВА ТА ЇХ СПРИЙНЯТТЯ	30
7. ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ ПРО ХАРКІВ	34
8. ПАРТИСИПАЦІЯ	37
9. ТЯЖІННЯ ДО ХАРКОВА	45
10. СПРИЙНЯТТЯ ХАРКОВА	50
11. ХАРКІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ	53
12. ХАРКІВ ПІСЛЯ ВІЙНИ — ВІЗІЯ І ПЕРСПЕКТИВИ	55

ВСТУП

Харків — місто на кордоні з росією, що суттєво потерпає від російської агресії. У місті зруйновані інфраструктурні об'єкти, житлові квартали, водночас обстріли Харкова не припиняються. Безпекова ситуація суттєво вплинула на активну міграцію людей як з Харківської області в Харків, так й з міста у інші області України та за кордон. Постає питання — ким зараз є харків'яни, ким вони бачать себе у житті міста, та яким є їхнє бачення Харкова — минулого, теперішнього та майбутнього. Громада міста на даний момент є багаторівневою структурою, що складається з територіальної та екстериторіальної частин.

Для формування дизайну дослідження та вибіркової сукупності кількісного опитування необхідно мати інформацію щодо соціодемографічної структури населення.

Відкриті офіційні джерела, як то сайт **Мінфіну** чи **Головне управління статистики у Харківській області** під час війни не надають цієї інформації з безпекових міркувань.

На сайті **мінфіну** статистика чисельності населення по регіонах України (включаючи Харківську область) на 1 січня 2022 р. ([Населення України \[2024\]](#) ► [Чисельність населення України \(minfin.com.ua\)](#)). Останній статистичний бюлетень населення Харківської області також за січень 2022 (Населення та міграція ([Статистика населення — Головне управління статистики у Харківській області \(ukrstat.gov.ua\)](#)). Зміни та тенденції, що відбулись та відбуваються після 24 лютого 2022, не представлені.

На **запит** щодо чисельності населення Харкова, яке проживає наразі в місті (на грудень 2023) та скільки людей виїхало з Харкова після 24.02.2022 й не повернулося, **Головне управління статистики у Харківській області** надало **відповідь**, що «формування і поширення органами державної статистики об'єктивної статистичної інформації щодо чисельності наявного населення, а також кількості прибулих, вибулих, починаючи з даних станом на 01 березня 2022 року, призупинено» ([Фактична чисельність населення Харкова — запит до: Харківська міська рада | Доступ до правди \(dostup.org.ua\)](#)) ([Statlist.pdf \(dostup.org.ua\)](#)).

Запитувана інформація також не знаходиться у володінні Харківської міської ради та її виконавчих органів. ([Фактична чисельність населення Харкова — запит до: Харківська міська рада | Доступ до правди \(dostup.org.ua\)](#)) ([.pdf \(dostup.org.ua\)](#)).

Деяке уявлення про населення Харкова можна знайти в **мас медіа**.

Ми шукали інформацію щодо статистики, яка представлена офіційними представниками влади, передусім, мером Харкова Ігорем Тереховим та представниками Харківської обласної військової адміністрації, насамперед її головою — Олегом Синегубовим.

Згідно їх виступів в мас медіа, з майже полуторамільйонного міста на початку війни в березні 2022-го залишалось лише 300—400 тисяч людей ([Харків: населення міста із початком вторгнення РФ в Україну — gwaramedia.com](#); [Харків наближається до довоєнної кількості жителів — Status Quo](#); [Люди не виїжджають із Харкова, незважаючи на обстріли — Status Quo](#)), протягом 2022 та 2023 років ситуація змінювалась, люди повертались, потім їхали та ще повертались, місто поступово знову наповнювалось життям і вже з початку 2024 року і до сьогодні кількість населення оцінювалась близько 1,3 мільйона осіб (23.04.2024, Скільки людей зараз живе в Харкові: дані мера ([Скільки людей зараз живе в Харкові: дані мера — Status Quo](#); [Люди не виїжджають із Харкова, незважаючи на обстріли — Status Quo](#)).

За даними Департаменту соціальної політики Харківської міської ради збільшувалась у Харкові і кількість внутрішньо переміщених осіб. На 15.12.2023 кількість людей, які перебували на обліку як внутрішньо переміщені особи в Харківській міській територіальній громаді складала 194670 осіб. ([Фактична чисельність населення Харкова — запит до: Харківська міська рада | Доступ до правди \(dostup.org.ua\); .pdf \(dostup.org.ua\)](#)).

Співставлення кількості населення (біля 1.3 млн.) до кількості зареєстрованих переселенців (біля 200 тис.) дає нам деяке розуміння змін складу населення для подальшого вивчення того, хто наразі мешкає в Харкові. Близько 20% сьгоднішніх мешканців Харкова не проживали в ньому до початку повномасштабного вторгнення. Переважно це переселенці з Харківської та Донецької областей ([Скільки ВПО живуть у Харкові: дані міської ради на 2024 рік \(suspilne.media\)](#)).

Вищесказане зумовило вибір цільових груп нашого дослідження:

- харків'яни, які на теперішній час мешкають в Харкові;
- внутрішньо переміщені особи (ВПО), що переїхали до Харкова після 24 лютого 2022 року;
- харків'яни, які після 24 лютого 2022 року виїхали в межах України;
- харків'яни, які після 24 лютого 2022 року виїхали за кордон (окрім країни агресора та Білорусі).

Дослідження «Харків — точка тяжіння» мало на меті **дослідити стратегії та можливі варіанти участі харків'ян у ранньому відновленні Харкова.**

Нижче в звіті будуть представлені відповіді на ті завдання, що ми ставили:

- потенціал участі харків'ян у ранньому відновленні міста;
- харківська ідентичність, якими є зараз засади визначення себе як харків'янина;
- точки солідарності та точки розколу між різними групами харків'ян; теми та ідеї, які об'єднують харківську громаду, та ті, що створюють розмежування «ми-вони»;
- очікування, страхи та сподівання відносно життя у Харкові (зараз і після війни);
- комплексний індекс «Сила тяжіння до міста»;
- рекомендації щодо комунікації різних об'єднуючих тем, та опрацювання проблемних питань, що роз'єднують громаду.

Методологія дослідження передбачала поєднання якісних та кількісних методів.

На першому етапі дослідження були проведені 4 фокусовані групові дискусії з цільовими групами проєкту:

- харків'яни, які на теперішній час мешкають в Харкові;
- внутрішньо переміщені особи (ВПО), що переїхали до Харкова після 24 лютого 2022 року;
- харків'яни, які після 24 лютого 2022 року виїхали в межах України;
- харків'яни, які після 24 лютого 2022 року виїхали за кордон (окрім країни агресора та Білорусі).

Всього в 4 дискусіях, що проводились протягом березня 2024 року, взяла участь 31 людина. Дані, які були отримані в результаті фокусованих групових дискусій, надали розуміння бачення харків'янами майбутнього Харкова та стратегій участі у його житті та стали підґрунтям для формування інструментарію кількісного опитування.

На другому етапі проводилося комбіноване опитування (mixed-mode survey) — онлайн-опитування із випадковим відбором респондентів онлайн-панелі (бази даних харків'ян, які є учасниками онлайн-панелі) за допомогою комп'ютерної платформи «Lemur» (CAWI), доопитування респондентів незаповнених квот за місцем проживання методом самозаповнення анкети на платформі «Lemur» (CASI). Переселенці в Харкові (ВПО) опитані методом особистих інтерв'ю в техніці віч-на-віч (F2F) за допомогою планшетів і комп'ютерної платформи «Lemur» (TAPI) за місцем компактного проживання респондентів.

Збір даних відбувся з 22 квітня по 20 травня 2024 року.

Обсяг реалізованої вибіркової сукупності: 605 респондентів.

Дизайн вибірки: Вибірка є стратифікованою за ознакою місцезнаходження респондентів — 1) харків'яни, які проживають зараз в Харкові; 2) харків'яни, які перебувають не в Харкові, проте на території України; 3) харків'яни за кордоном; 4) і як окрему групу виділено внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які зараз проживають в Харкові (за різними оцінками кількість ВПО в місті складає на початок 2024 року близько 200 тис. осіб). Чисельність груп у вибірці дорівнює відповідно 305 / 100 / 100 / 100. Розподіл на групи має ознаки пропорційної стратифікації, проте з'ясувати точні пропорції через відсутність надійних статистичних даних немає можливості. Втім, коливання пропорцій в реалістичних межах через застосування вагового коефіцієнту суттєво не змінює дані (відхилення не перевищує 1%), отже нашу модель стратифікації можна вважати такою, що відтворює пропорції генеральної сукупності у розподілі на 4 групи, що порівнюються.

В процесі комбінованого опитування було реалізовано квотний відбір респондентів. Застосовано статеві квоти, пропорції яких в окремих групах в залежності від місцезнаходження респондентів корегувались із врахуванням минулих опитувань харків'ян 2023-2024 років. Втім загальний вибірковий статеві розподіл всіх харків'ян відтворює довоєнні пропорції генеральної сукупності за ознаками стать і вікові групи населення м. Харків (за даними Державної служби статистики України на 2021 р.).

1. СОЦІОДЕМОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ ХАРКІВ'ЯН ТА МІГРАЦІЇ

Таблиця 1.1. ПОРТРЕТ ОПИТАНИХ: СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ (%)

		Усі опитані	Харків'яни, які зараз у Харкові	ВПО в Харкові	Харків'яни, які зараз не в Харкові, проте в Україні	Харків'яни, які зараз за кордоном
Рівень освіти	Неповна середня	1	1	2	2	<1
	Повна загальна середня	6	5	8	7	7
	Професійно-технічна / спеціальна середня	21	21	23	23	15
	Вища	67	68	65	62	71
	Є науковий ступінь	5	5	2	6	7
Сімейний стан	Один / одна і ніколи не були одружені	15	14	21	10	16
	Один / одна — розлучені	9	9	7	4	17
	Вдівець / вдова	6	8	6	4	5
	Одружені, живуть разом	53	55	53	60	37
	Одружені, живуть окремо	7	6	6	7	11
	Живуть з партнером (громадянський шлюб)	10	8	7	15	14
Рівень доходу	Низький	43	38	49	51	46
	Середній	43	49	41	33	37
	Високий	14	13	10	16	17
Діти до 18 років	Є	40	46	32	41	30
	Немає	60	54	68	59	70
Вік дітей	До 1 року	5	8	3	2	<1
	Дошкільний (від 1 до 6 років)	33	34	47	34	13
	Молодша школа (1-4 класи)	36	35	28	39	43
	Середня школа (5-9 класи)	36	35	28	34	50
	Старшокласники / студенти	21	18	13	24	37

Base: усі опитані харків'яни — 605, зокрема харків'яни, які зараз перебувають в Харкові — 305, ВПО, які проживають в Харкові — 100, харків'яни, які проживають зараз не в Харкові, проте в Україні — 100, харків'яни, які зараз за кордоном — 100

Рисунок 1.1. СТАТЕВОВІКОВИЙ РОЗПОДІЛ УЧАСНИКІВ ОПИТУВАННЯ (%)

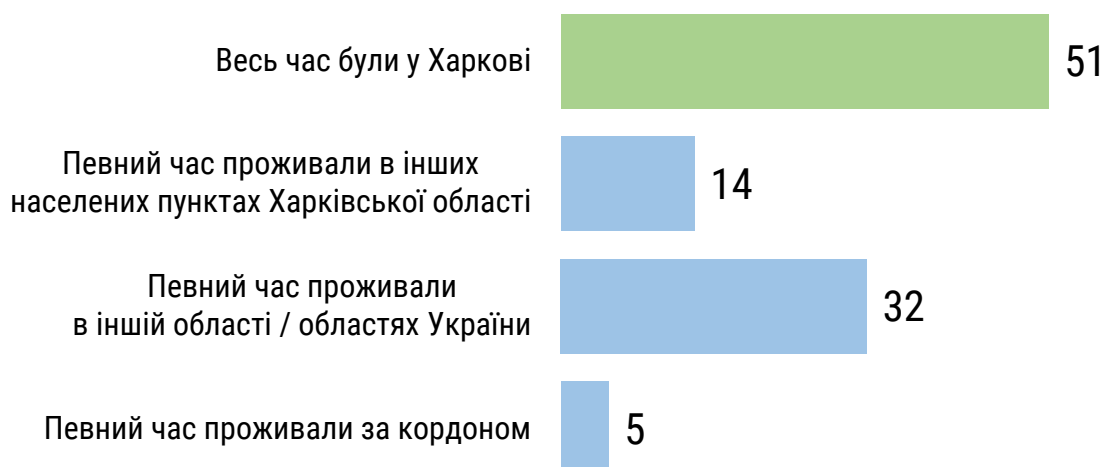
Base: усі опитані харків'яни — 605

ХАРКІВ'ЯНИ, ЯКІ ЗАРАЗ ПЕРЕБУВАЮТЬ У ХАРКОВІ

Близько половини харків'ян, які зараз проживають у Харкові, залишались в місті весь час після початку великої війни 24.02.2022. Інша половина (49%) виїжджала з Харкова на весь час до повернення, або з певними періодами від'їздів та повернень. Найбільше харків'ян повернулось з інших областей України, і порівняно мало тих, хто повернувся із закордону [Рисунок 1.2].

Рисунок 1.2. МИГРАЦІЇ ХАРКІВ'ЯН, ЯКІ ЗАРАЗ У ХАРКОВІ (МНОЖИННІ ВІДПОВІДІ, %)

Q: «Після початку повномасштабного вторгнення ви виїжджали з міста чи залишались весь час у Харкові?»

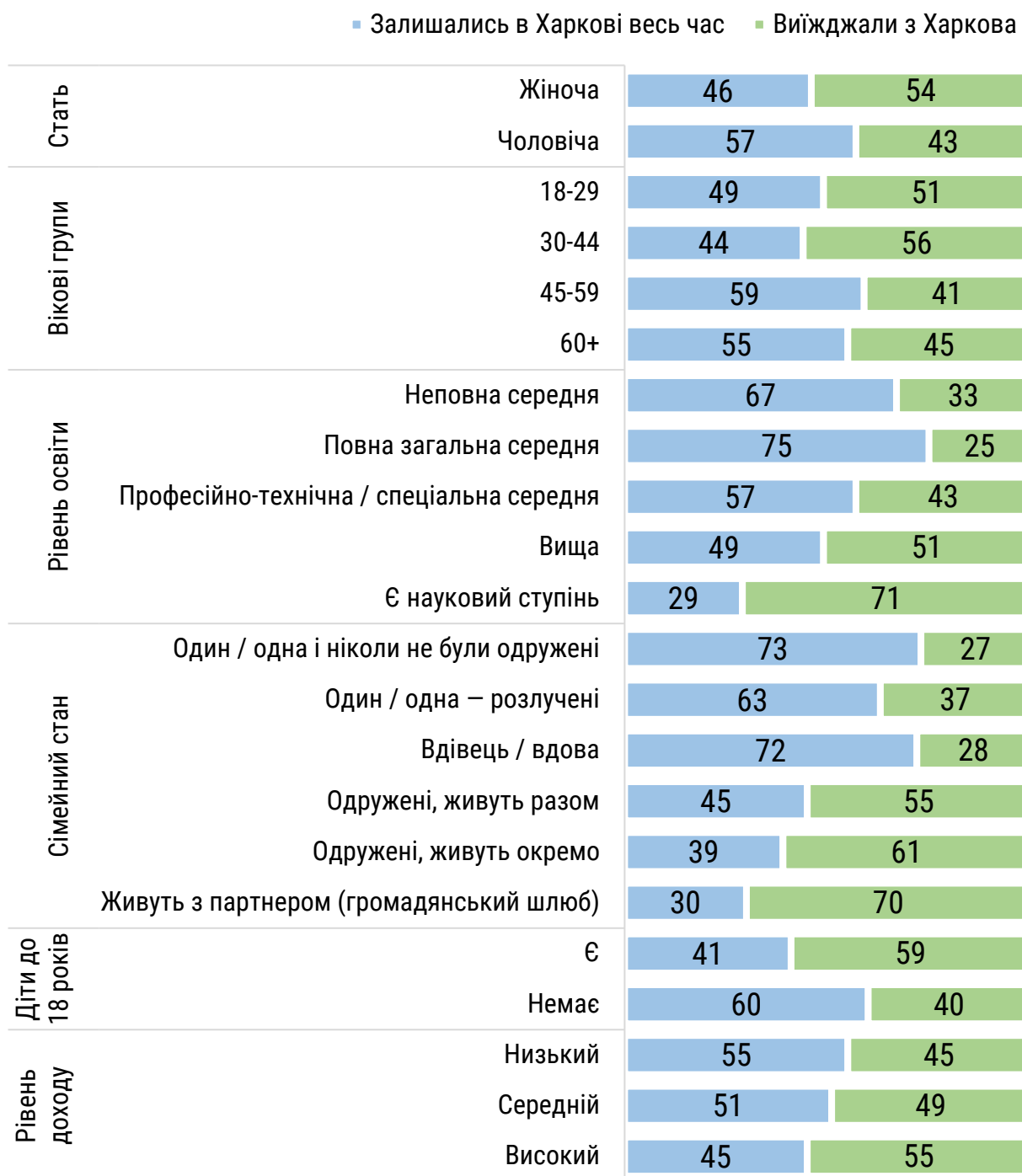

Base: харків'яни, окрім ВПО, які зараз знаходяться в місті — 305

Порівняно частіше в Харкові після повномасштабного вторгнення 24.02.2022 залишались чоловіки, люди старшого віку (50-літні і старше), люди з низьким рівнем освіти (неповна середня, загальна середня), самотні люди (неодружені, розлучені, вдовці), люди без дітей і жителі міста з більш низькими доходами. З міста передусім виїжджала молодь, люди з сім'ями і дітьми, люди з високим рівнем освіти і порівняно більш високими доходами [Рисунок 1.3].

Рисунок 1.3. ЗАЛИШАЛИСЬ У ХАРКОВІ ВЕСЬ ЧАС ВІЙНИ АБО ВИЇЇДЖАЛИ І ПОВЕРНУЛИСЬ — ДАНІ ЗА РІЗНИМИ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИМИ КАТЕГОРІЯМИ ХАРКІВ'ЯН (%)

Q: «Після початку повномасштабного вторгнення ви виїжджали з міста чи залишались весь час у Харкові?»

Base: харків'яни, окрім ВПО, які зараз знаходяться в місті — 305

Основною причиною повернення до Харкова є те, що харків'яни сумують за своїм містом, районом, домом. Помітну частину людей змушує повертатись потреба наглядати за своєю квартирою або будинком, а також наявність роботи в Харкові [Рисунок 1.4].

Рисунок 1.4. ПРИЧИНИ ПОВЕРНЕННЯ ХАРКІВ'ЯН ДО ХАРКОВА (МНОЖИННІ ВІДПОВІДІ, %)

Q: «Розкажіть, будь ласка, чому ви повернулись до Харкова?»

Base: харків'яни, окрім ВПО, які зараз знаходяться в місті, проте протягом певного часу після 24.02.2022 проживали не в Харкові — 148

ХАРКІВ'ЯНИ, ЯКІ ЗАРАЗ ПЕРЕБУВАЮТЬ НЕ В ХАРКОВІ

Харків'яни, які зараз не в Харкові з певною періодичністю відвідують своє рідне місто. 58% харків'ян поза містом повертались до Харкова після 24.02.2022 принаймні раз. Очевидно, що частіше бувають в місті ті харків'яни, які мігрують в межах України. Більшість харків'ян за кордоном жодного разу з початку війни не були в Харкові [Рисунок 1.5].

Рисунок 1.5. ВІДВІДУВАННЯ ХАРКОВА ТИМИ ХАРКІВ'ЯНАМИ, ХТО ПЕРЕБУВАЄ ПОЗА МІСТОМ (%)

Q: «Чи приїжджали ви до Харкова після від'їзду?»

Base: харків'яни, які зараз проживають не в Харкові — 200

Значна частина харків'ян (42%), яка перебуває зараз поза містом, готова повернутись або найближчим часом, або за умов посилення ППО / ПРО, припинення обстрілів міста, тобто в більш безпечний Харків. Ще 32% повернуться по закінченні війни, коли налагодиться мирне життя. Проте, чим довше триватиме війна, тим складніше буде повернути цих людей. Нарешті 14% вже вирішили, що не повернуться, і ще 12% вагаються з вибором. Частка людей, які вже не повернуться або принаймні не можуть сказати, за яких умов це можливо, є помітно більшою серед тих харків'ян, які зараз перебувають за кордоном [Рисунок 1.6].

Рисунок 1.6. ПЛАНИ ЩОДО ПОВЕРНЕННЯ ДО ХАРКОВА (%)

Q: «Розглядаючи питання про повернення до Харкова на постійне проживання, ви..?»

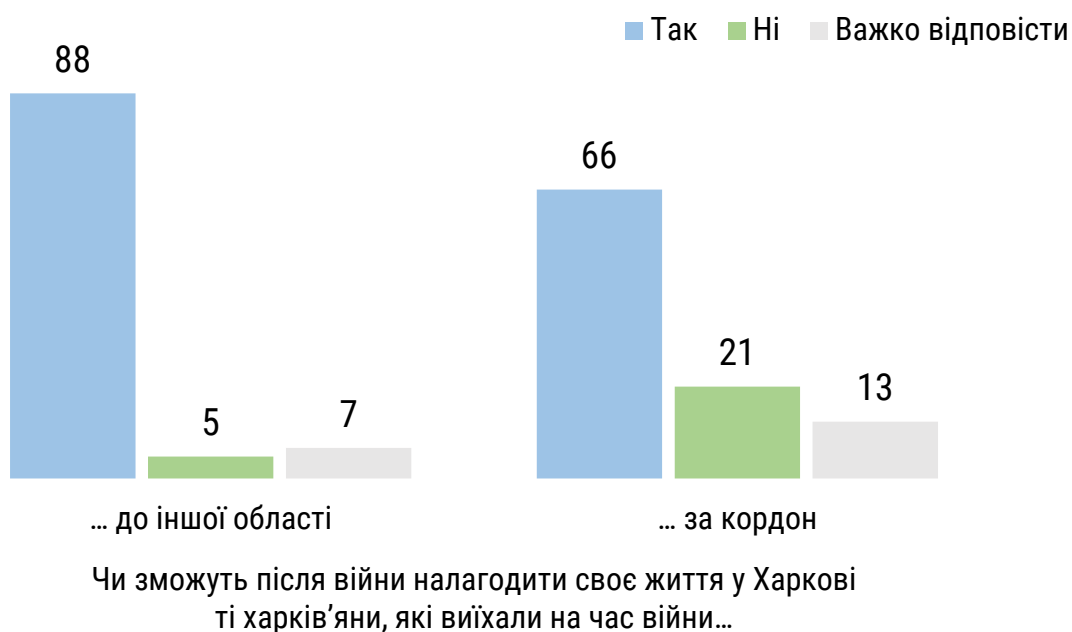
Base: харків'яни, які зараз проживають не в Харкові — 200

ПРОБЛЕМА ПОВЕРНЕННЯ ХАРКІВ'ЯН

Переважна більшість жителів Харкова впевнена, що харків'яни, які повернуться до Харкова після війни з інших населених пунктів України, зможуть успішно адаптуватися в післявоєнному Харкові. Втім, щодо українців, які зараз перебувають за кордоном, впевненості помітно менше. Кожен п'ятий харків'янин вважає, що людям буде досить важко повернутись і залишитись в Харкові після декілька років життя в інших, переважно європейських країнах [Рисунок 1.7]. Відповіді на ці запитання розподілились схожим чином серед харків'ян, які проживають як в Харкові, так і поза містом.

Рисунок 1.7. МОЖЛИВІСТЬ ПОВОЄННОЇ АДАПТАЦІЇ ХАРКІВ'ЯН, ЩО НА ЧАС ВІЙНИ ВИЇЗДЖАЛИ ЖИТИ В ІНШІ ОБЛАСТІ УКРАЇНИ АБО В ІНШІ КРАЇНИ (%)

Q: «Як ви вважаєте, чи зможуть після війни налагодити своє життя у Харкові ті харків'яни, які виїхали на час війни до іншої області України або за кордон?»

Base: усі опитані харків'яни — 605

5% респондентів висловлювали думку про те, що харків'янам, які перебували під час війни в інших областях України, буде важко призвичаїтись у післявоєнному Харкові. Їм ставилось додаткове відкрите запитання, чому вони так вважають. Отримані відповіді можна об'єднати і представити декількома пунктами, формулювання яких ґрунтуються на лексиці учасників опитування.

Запитання: чому ви вважаєте, що харків'яни, які виїхали на час війни до іншої області України, не зможуть після війни налагодити своє життя в Харкові?

- *Залишаться там, бо вже асимілюються на новому місті.*
- *Минуло багато часу, багато чого змінилося безповоротно. Люди вже налагодили своє життя в інших містах, їхнє життя стало іншим. А з поверненням до Харкова треба буде все починати з початку.*

- У Харкові умови життя за цей час змінились. Нові обставини, нова ситуація. Більша небезпека, складніше економічно. Щоб тут жити, потрібно поступово втягуватися. Не всі готові, не всі зможуть звикнутись з новими реаліями.
- Можливо, комусь нема куди повертатись через зруйноване житло. У когось будуть складнощі з пошуком нової роботи. Люди можуть не мати коштів на переїзд і облаштування нового життя, ремонт тощо.

21% респондентів висловлювали думку про те, що харків'янам, які виїхали на час війни за кордон, буде важко повернутись до Харкова. Цим респондентам також ставилось додаткове відкрите запитання, чому вони так вважають. Далі представлено основні сюжети відповідей.

Запитання: чому ви вважаєте, що харків'яни, які виїхали на час війни за кордон, не зможуть після війни налагодити своє життя в Харкові?

- *Вже асимілювалися, налагодили життя в новій країні, звикли до іншого життя.*
- *Минуло багато часу. З кожним новим роком життя за кордоном людина більше звикає до інших правил життя, пускає коріння. Якщо у них там буде постійна робота, вивчили мову, діти підуть на навчання, чоловіки зможуть виїхати до своїх жінок за кордон після війни для возз'єднання родин, то може й не бути сенсу повертатися.*
- *Більшість країн, до яких виїхали, краще розвинені і надають можливість кращого життя. Кращі умови життя, гарантії безпеки, соціальний захист. Вони знайшли багато нових можливостей та перспектив для розвитку за кордоном. Будуть постійно порівнювати життя в післявоєнному Харкові з життям за кордоном. Вони не захочуть повертатися. Там їм краще, ніж тут. Більшість людей не захоче повертатись, а якщо повернуться, то будуть відчувати значне зниження рівня життя.*
- *За цей час елементарно відвикли від життя у Харкові.*
- *Не всі морально зможуть витримати вигляд понівеченого Харкова.*
- *Втрата житла, роботи. Можливо, нема куди і заради чого повертатись.*
- *Зневірилися в українській владі. Порівняння ставлення до людей не на її користь.*
- *Важко морально повернутися і почати все спочатку. Сьогодні Харків — це життя заново. Не у кожного є сили, можливості і час на це.*
- *Їм буде важко спілкуватися з тими, хто не виїжджав. Буде відчуття, що вони втекли, що вони зрадники. Є страх, що вони це почують. Дехто з респондентів так і вважає: «Ім байдуже, як буде жити рідне місто після таких випробувань».*

Представимо розгорнутий дослівний коментар від першої особи, людини, яка виїхала за кордон. Коментар, який яскраво передає відчуття цих людей:

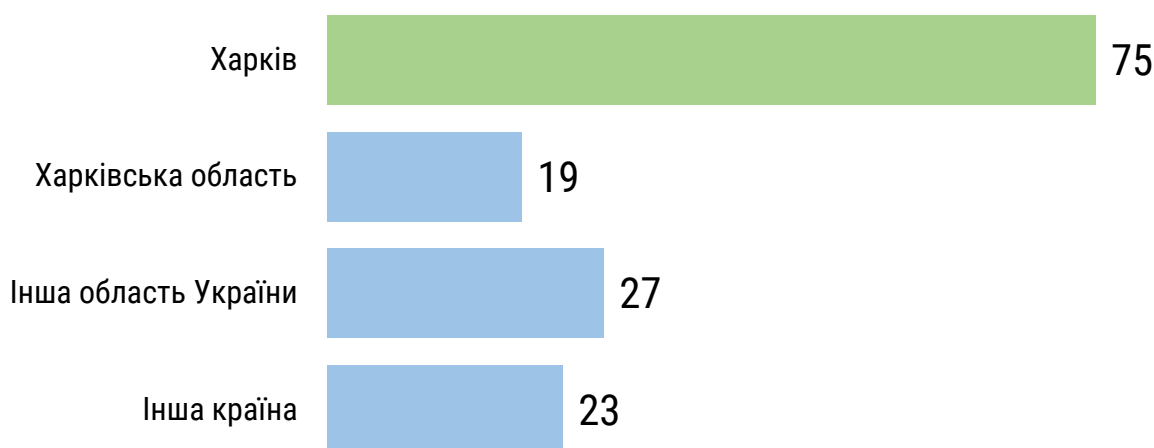
- *Я вже 2 роки в Чехії, і можу сказати, що звикла до тиші і спокою, і продовжую насолоджуватися буденними речами. Я приїжджала до Харкова два рази і розумію, що після повернення не буде ніякої буденності. Дуже багато людей, які живуть і не виїжджали з міста, виглядають як живі мерці. Ті люди, які виїхали, вони до певної міри «зцілилися» від обстрілів міста і взагалі забили на війну в Україні. Подорожують, насолоджуються життям і не думаю, що багатьом захочеться побачити наслідки війни і прийняти таку реальність. Щодо себе, я дуже хочу повернутися додому, але я боюся.*

2. КОЛО СПІЛКУВАННЯ — РОДИНИ, ДІТИ, ДРУЗІ ХАРКІВ'ЯН

Війна розділила багато родин. Більша частина харків'ян мають родичів, які переїхали в інші області України або інші країни. Багато харків'ян, які перебувають поза містом, залишили в Харкові своїх близьких. Загалом у 75% респондентів усі близькі або частина родини проживає в Харкові [Рисунок 2.1]. 56% сімей, які зараз проживають в Харкові (зокрема і ВПО), мають рідних лише в Харкові, 27% як в Харкові, так і поза містом, 17% живуть окремо від своїх рідних, які перебувають далеко [Рисунок 2.2].

Рисунок 2.1. МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ РОДИНИ (МНОЖИННІ ВІДПОВІДІ, %)

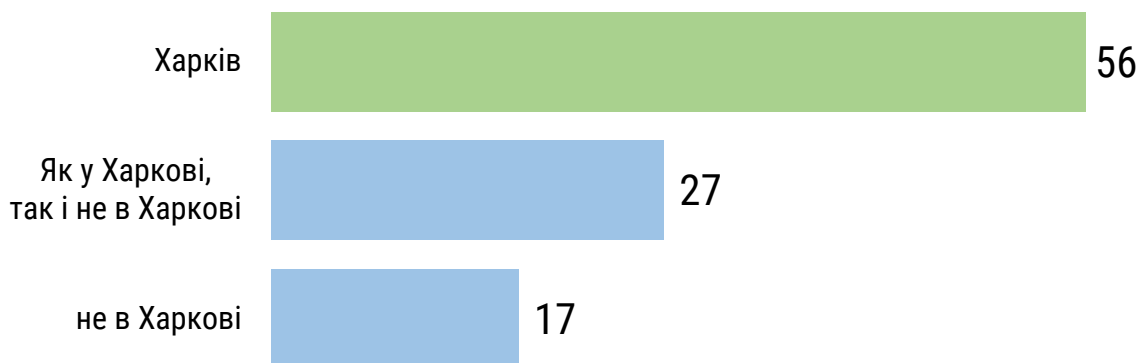
Q: «Де живуть зараз ваші рідні, ваша родина?»

Base: усі опитані харків'яни — 605

Рисунок 2.2. МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ РОДИН ХАРКІВ'ЯН, ЯКІ ЗАРАЗ В ХАРКОВІ, %)

Q: «Де живуть зараз ваші рідні, ваша родина?»

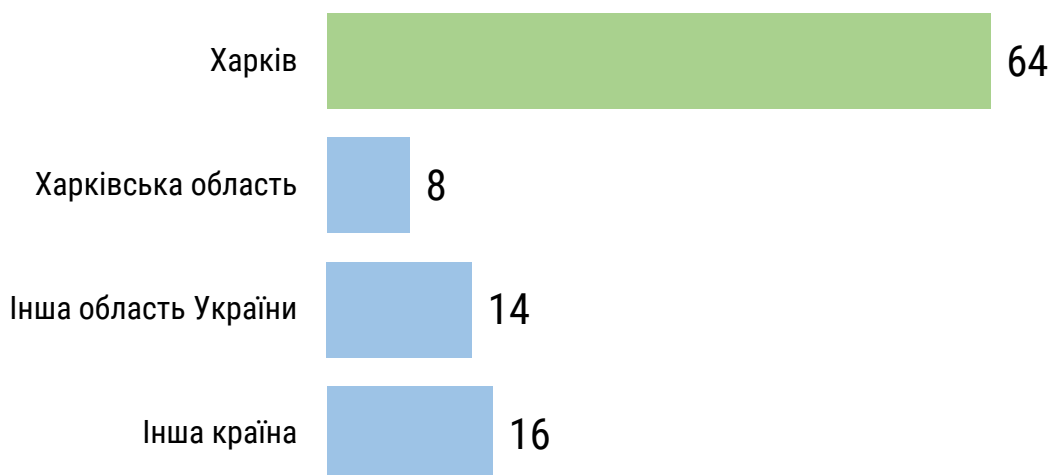

Base: харків'яни, у тому числі і ВПО, які зараз в Харкові — 405

40% харків'ян мають в своїх родинах дітей у віці до 18 років. У більшості харків'ян (64%), в родинах яких є неповнолітні діти, діти живуть в Харкові [Рисунок 2.3]. В переважній більшості випадків респонденти живуть разом зі своїми дітьми: серед харків'ян в Харкові кількість таких сімей складає 87%, серед ВПО в Харкові — 91%, серед харків'ян в інших областях — 86%, серед харків'ян за кордоном — 97%. Переважна більшість харків'ян, незалежно від їхнього місцезнаходження, має друзів, які перебувають зараз в Харкові [Рисунок 2.4].

Рисунок 2.3. МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ ДІТЕЙ (МНОЖИННІ ВІДПОВІДІ, %)

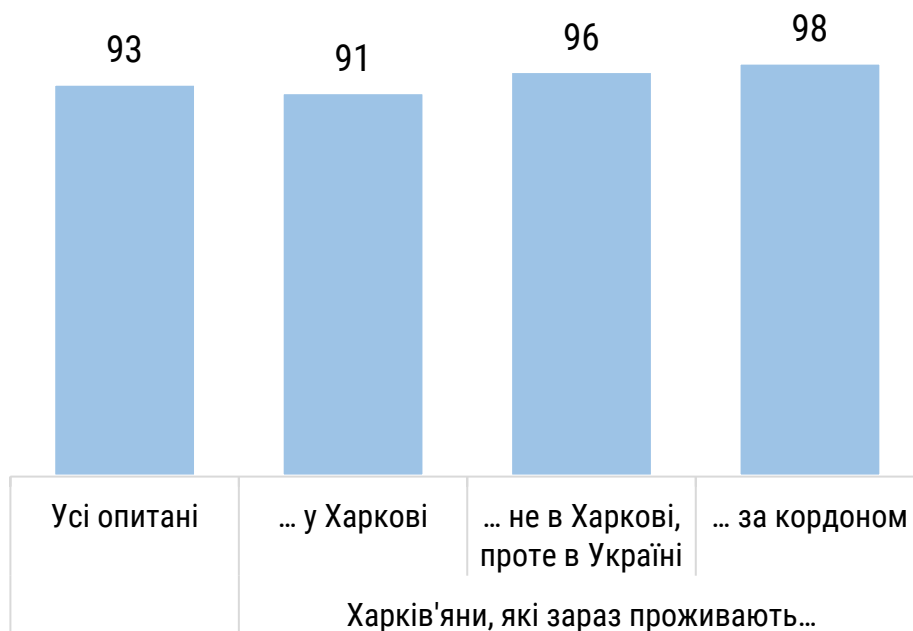
Q: «Де живуть зараз ваші рідні, ваша родина?»

Base: харків'яни, які мають дітей до 18 років, — 242

Рисунок 2.4. НАЯВНІСТЬ ДРУЗІВ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ ЗАРАЗ В ХАРКОВІ (%)

Q: «Чи живуть зараз в Харкові ваші друзі?»

Base: усі опитані харків'яни — 605

Підсумовуючи, можна сказати, що коло спілкування харків'ян, де б вони не знаходились, тісно переплітається з Харковом — в місті проживає багато рідних і друзів. Родинні і дружні зв'язки вкрай важливі для того, щоб відчувати це місто рідним.

Водночас, результати фокус групових дискусій показали, що загалом коло спілкування змінилось у всіх опитаних, незалежно від того, де вони зараз перебувають.

- **Харків'яни, що перебувають у Харкові**, зазначають, що багато їхніх друзів, знайомих, колег виїхало, і вже адаптуються на новому місці, через що спілкування з ними стало менше. Водночас з'явилося багато нових друзів, зокрема завдяки спільним активностям та відвідуванню заходів по інтересах. Стали ближче стосунки з родиною, адже разом було легше переживати тривогу.
- **Харків'яни, що виїхали в межах України**, перестали спілкуватися з деякими знайомими з Харкова, зв'язки стали менш міцними через зникнення точок перетину. Також опитані набули нових знайомств у новому місці проживання. Проте загалом у опитаних залишилися друзі та знайомі з Харкова, з якими вони активно спілкуються: онлайн, приїжджаючи у Харків, або зустрічаючись у інших областях країни. Дехто з друзів опитаних залишився в Харкові, дехто — також мігрував у нове місце.
- **ВПО, що навпаки мігрували в Харків**, зазначають, що у них з'явилися знайомі з Харкова — сусіди, продавці, колеги по роботі. Усі вказують про позитивне ставлення нових знайомих до них.
- **Харків'яни, що виїхали закордон**, зазначають, що на початку їхні знайомі закордоном дуже об'єднались, активно спілкувались, а потім всі віддалились одне від одного. Зараз вони спілкуються з найближчими друзями, родичами, зв'язки з якими стали міцніше, а також з новими знайомими закордоном, переважно — українцями. Також дехто з опитаних перестав спілкуватися з тими, хто вважає, що не треба виїжджати за кордон, хто не підтримав їх вибір.

Серед опитаних харків'ян панує думка, що рідним і друзям повертатися до Харкова звісно варто, але ще не на часі. Більшість переконана, що повернення можливе або за умови посилення безпеки, або вже після закінчення війни, після перемоги [Рисунок 2.5]. Причому більша частина харків'ян, які зараз за кордоном, радила б близьким і друзям повертатися до Харкова лише після закінчення війни і налагодження мирного життя. А більшість харків'ян, які перебувають в Україні, зокрема в Харкові, частіше умовами повернення вважають принаймні припинення обстрілів.

Рисунок 2.5. МОЖЛИВІСТЬ ПОВЕРНЕННЯ ДО ХАРКОВА БЛИЗЬКИХ ТА ДРУЗІВ (%)

Q: «Як ви вважаєте, коли вашим рідним або близьким друзям, які виїхали з міста під час війни, можна повертатись до Харкова?»

Base: усі опитані харків'яни — 605

3. СТРУКТУРА ЗАЙНЯТОСТІ ХАРКІВ'ЯН

Структура зайнятості харків'ян за більш ніж два роки війни зазнала істотних змін. Зокрема, скоротилась частка жителів міста які працювали як в державному, так і в приватному секторі економіки, менше харків'ян зараз займаються підприємницькою діяльністю. Разом з тим збільшилась кількість безробітних, пенсіонерів, зайнятих домашнім господарством, доглядом за дітьми тощо [Рисунок 3.1.]. Загалом 44 % всіх харків'ян після початку повномасштабної війни змінили зайнятість [Рисунок 3.2.], 39% харків'ян, які працювали до великої війни, змінили місце роботи [Рисунок 3.3.]. Отже зміни торкнулись значної кількості сімей жителів міста.

Рисунок 3.1. ЗАЙНЯТІСТЬ ХАРКІВ'ЯН ДО ТА ПІСЛЯ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ (%)

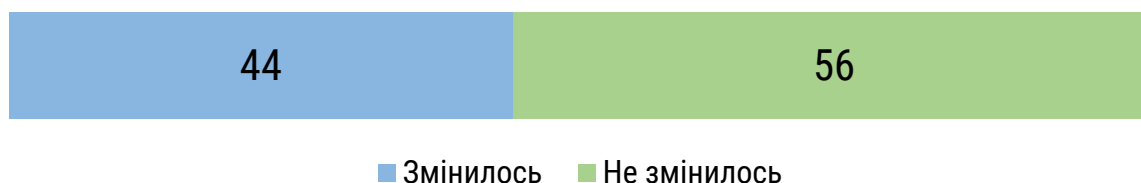
Q: «Яким було ваше основне заняття до повномасштабного вторгнення (станом на лютий 2022 року)?», «Яке зараз ваше основне заняття?»

Base: усі опитані харків'яни — 605

Рисунок 3.2. ЗМІНА ЗАЙНЯТОСТІ ПІСЛЯ 24.02.2022 (%)

Q: «Чи змінилося ваше основне заняття після повномасштабного вторгнення?»

Base: усі опитані харків'яни — 605

Рисунок 3.3. ЗМІНА МІСЦЯ РОБОТИ ПІСЛЯ 24.02.2022 (%)

Q: «Чи змінювали ви місце роботи після повномасштабного вторгнення?»

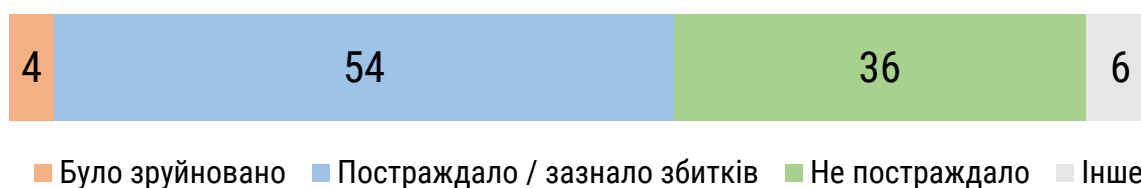

Base: харків'яни, які працювали до 24.02.2022, — 365

Внаслідок війни у Харкові постраждала значна кількість приватних підприємств. 58% опитаних харківських підприємців кажуть про руйнацію або значні збитки через обстріли та погіршення умов ведення бізнесу в прифронтовому місті [Рисунок 3.4]. Втім слід зазначити, що значна кількість харків'ян (43%) розглядає можливість відкриття власного бізнесу або принаймні мають бажання навчитись підприємництву. Дехто це вже зробив під час війни (2%), зокрема респонденти розповідали про початок власної справи в сфері транспортного перевезення, краси, бухгалтерського обліку, графічного дизайну, викладання, відкриття інтернет-магазину одягу тощо. Бажання або плани щодо власного бізнесу дещо меншою мірою мають ВПО, що проживають в Харкові. Порівняно більше орієнтовані на підприємницьку діяльність чоловіки, харків'яни у віці 18-44 років, особи з вищою освітою та середніми або високими статками [Рисунок 3.5].

Рисунок 3.4. НАСЛІДКИ ВІЙНИ ДЛЯ ПІДПРИЄМЦІВ ХАРКОВА (%)

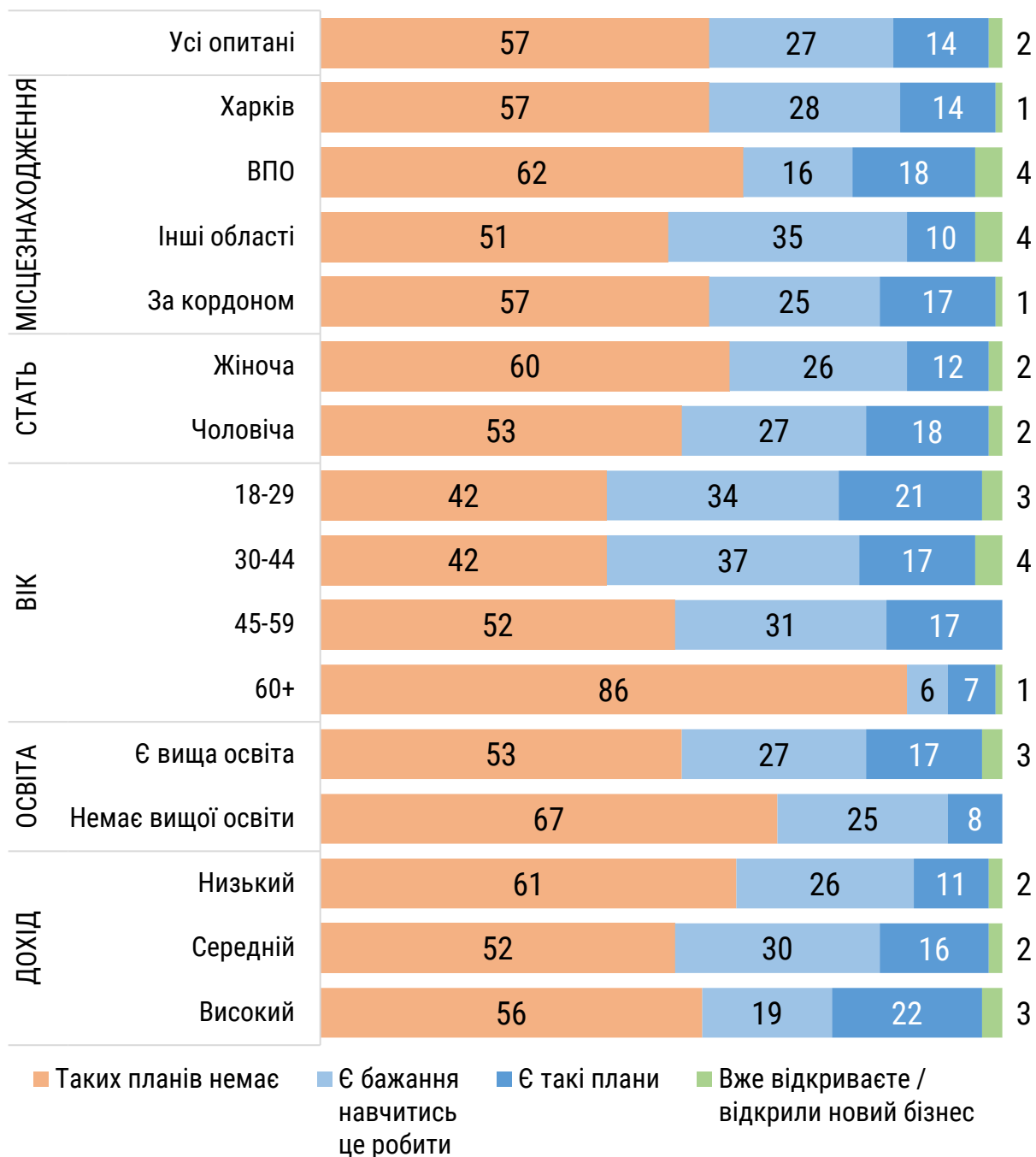
Q: «Чи постраждало ваше підприємство внаслідок війни?»

Base: харків'яни, які до 24.02.2022 займались підприємницькою діяльністю, — 52

Рисунок 3.5. ПЛАНИ ХАРКІВ'ЯН ЩОДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (%)

Q: «Чи є у вас плани зайнятись підприємницькою діяльністю, відкрити бізнес, розпочати власну справу?»

Base: харків'яни, які не займались підприємницькою діяльністю до 24.02.2022, — 553

Харків'яни під час фокусованих групових дискусій наголошували на нестачі робочих місць для висококваліфікованих спеціалістів у місті. Адже багато бізнесів, які потребували таких спеціалістів, виїхали. Наразі досить легко знайти вакансію у сфері обслуговування. Проте опитані зазначають, що часто такі вакансії є низькооплачуваними.

Майже ніхто з опитаних харків'ян, що наразі живуть в Україні, не змінював роботу після 24 лютого саме через війну. Опитані ВПО, що переїхали в Харків, змінювали робоче місце. Переважно їм хотілося б змінити поточне місце працевлаштування в Харкові через низьку заробітну плату та роботу не за спеціальністю. Інші опитані на даний момент не хотіли б змінювати робоче місце. Думки харків'ян, які перебувають за кордоном, щодо бажання працювати у Харкові, розділились. Дехто хотів би працювати у місті, проте наразі немає такої можливості, інші - хочуть кар'єрно зростати за межами України.

Частина учасників фокус-груп не вважають Харків зараз містом з привабливими можливостями для бізнесу. Як аргументи наводять те, що місто є прифронтовим, у нього з обережністю роблять інвестиції через постійну небезпеку для людей та інфраструктури. Водночас для міста немає достатніх податкових пільг, на думку учасників дискусій, які б полегшили розвиток бізнесу в складних умовах. Також складнощі у веденні бізнесу виникають через постійні відключення світла.

В той же час є ті, хто вважають Харків перспективним з точки зору розвитку бізнесу, говорять про дешеву оренду робочих приміщень, нижчу конкуренцію та більшу допомогу харківському бізнесу з боку держави.

На даний момент харків'яни, що не живуть у місті, не хотіли б відкривати власну справу в Харкові через небажання ризикувати в умовах нестабільності, а в майбутньому побоюються високої конкуренції. Тоді як ВПО та харків'яни, що живуть у місті, розглядають можливість відкрити власну справу.

Частині учасників фокус-груп загалом хотілося б отримати навички запуску власного бізнесу. Для відкриття власної справи респондентам не вистачає фінансової підтримки, доступного та зрозумілого кредитування.

Опитані вважають, що Харкову потрібно більше нових локальних проектів, ініціатив від підприємців, сімейних бізнесів. Необхідно підтримувати тих ініціативних людей, хто готовий йти на ризик та відкривати зараз власну справу в Харкові. З варіантів таких проектів називали ІТ-хаб та індустріальний хаб, аби «повернути Харкову славу інженерно-індустріального міста»; центрів для військових; більше культурних середовищ, концертних залів, маленьких і великих, клубів і ресторанів.

4. САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ХАРКІВ'ЯН

В опитуванні з'ясувалось, ким себе вважають харків'яни, які ідентичності їм більшою мірою притаманні. Отже переважна більшість опитаних називають себе українцями та харків'янами. Також важливим для багатьох харків'ян є відчуття приналежності до свого району міста — Салтівка, Олексіївка, Павлове Поле, Нові Доми, ХТЗ, Рогань тощо. Також помітна роль ідентичності себе із жителями Сходу України, Слобожанщини, своєї національності або етнічної групи. Глобальні ідентичності — європеєць, людина світу, пострадянська людина — набагато менш важливі для харків'ян. Втім важливо зазначити, що європейська ідентичність є помітно більш притаманною харків'янам, ніж пострадянська. Кількість тих, хто відчуває себе «народженими в СРСР», природньо зменшується зі зміною поколінь [Рисунок 4.1].

Рисунок 4.1. КИМ ВІДЧУВАЮТЬ СЕБЕ / МОЖУТЬ НАЗВАТИ ХАРКІВ'ЯНИ (%)

Q: «Чи відчуваєте ви себе / чи можете себе назвати...?»

Base: усі опитані харків'яни — 605

Отже більшість харків'ян відчують себе саме харків'янами. Але що наповнює цю ідентичність сенсом? Хто взагалі може вважатись харків'янином? Однозначної відповіді на це запитання немає. Важливими рисами є і факт народження в Харкові, і самовідчуття себе жителем міста, і бажання людини жити в Харкові, пов'язувати з цим містом своє майбутнє. Факт прописки, наявності житла, а також готовності працювати на благо Харкова, приносити користь, певною мірою також є важливими. Втім треба зауважити, що факт перебування в Харкові під час війни, або повернення до міста після нетривалої евакуації, не є вирішальним для ідентифікації харків'янина. Хоча думка про те, що справжні харків'яни були зі своїм містом у найжахливіші дні війни, знаходить певну підтримку серед опитаних харків'ян [Рисунок 4.2].

Рисунок 4.2. ЩО ВИЗНАЧАЄ СТАТУС ХАРКІВ'ЯНИНА (МНОЖИННІ ВІДПОВІДІ, %)

Q: «Хто, на вашу думку, може вважатись харків'янином?»

Base: усі опитані харків'яни — 605

Відповіді харків'ян на запитання щодо характеристик справжнього харків'янина загалом схожі, але можна підкреслити певні акценти в різних групах. Жителі міста, які проживають зараз в Харкові, більше акцентують на факті народження в Харкові. Для ВПО в Харкові важливим є бажання жити в улюбленому місті. Харків'яни поза містом частіше кажуть, що статус харків'янина формує власне відчуття, достатньо вважати себе харків'янином [Таблиця 4.1].

Таблиця 4.1. **ЩО ВИЗНАЧАЄ СТАТУС ХАРКІВ'ЯНИНА (МНОЖИННІ ВІДПОВІДІ, %)**

Q: «Хто, на вашу думку, може вважатись харків'янином?»

	Харків'яни, які зараз у Харкові	ВПО в Харкові	Харків'яни, які зараз не в Харкові, проте в Україні	Харків'яни, які зараз за кордоном
Ті, хто народились в Харкові	60	46	52	53
Усі, хто самі вважають себе харків'янами	40	46	66	68
Усі, кому подобається Харків, і хто хоче тут жити	46	48	38	55
Ті, хто приносить якусь користь місту, працюють на благо Харкова	42	42	38	44
Ті, хто мають житло в Харкові, прописані тут	40	33	47	38
Ті, хто залишались в Харкові весь час повномасштабної війни	32	29	18	26
Ті, хто вже повернулись до міста після евакуації	22	22	13	25

Base: харків'яни, які зараз перебувають в Харкові — 305, ВПО, які проживають в Харкові — 100, харків'яни, які проживають зараз не в Харкові, проте в Україні — 100, харків'яни, які зараз за кордоном — 100

«Харків'яни», на думку учасників фокусованих групових дискусій, асоціюються з такими характеристиками:

- Відважні, залізобетонні, стійкі, красиві, віддані, добрі, прості, відкриті, сильні, освічені, працелюбні люди, люблять чистоту, люди без зайвої емоційності, стримані, з почуттям гумору, іноді чорним, «харківським».
- Різноманітні (хтось більше використовує нецензурну лексику, хтось більш інтелігентний, деякі райони благополучні, інші — ні, у Харкові є студенти, вчені, робочі).
- У харків'ян є свій особливий сленг («баклажка», «ампулка», «тремпель», «кульок»), назви місць («Стекляшка», «Градусник»).
- Харків'ян вирізняє патріотизм стосовно Харкова, креативність, винахідливість, бажання вирішувати проблеми, а не відкладати рішення, взаємодопомога, відсутність мовних бар'єрів.

На дискусіях учасники обговорювали цікаву ідею про те, що Харків завжди був дуже різноманітним в соціальному та культурному розрізі, і що важливо зберегти цю багатозаровість, об'ємність, багатогранність, бо сила Харкова в різноманітті.

«Насамперед — це відкриті люди, які завжди протягнуть руку взаємодопомоги в більшості, на відміну від інших міст, де приходилось бувати, в Харкові без усіляких проблем ти можеш підійти до абсолютно будь-якої людини на вулиці, поставити питання, що

тебе цікавить, тобі дадуть відповідь, допоможуть, підкажуть, без всяких докорів сумління. Харків'янам все одно, якою мовою ти спілкуєшся.» («ВПО в Харкові», чоловік, 28 р.)

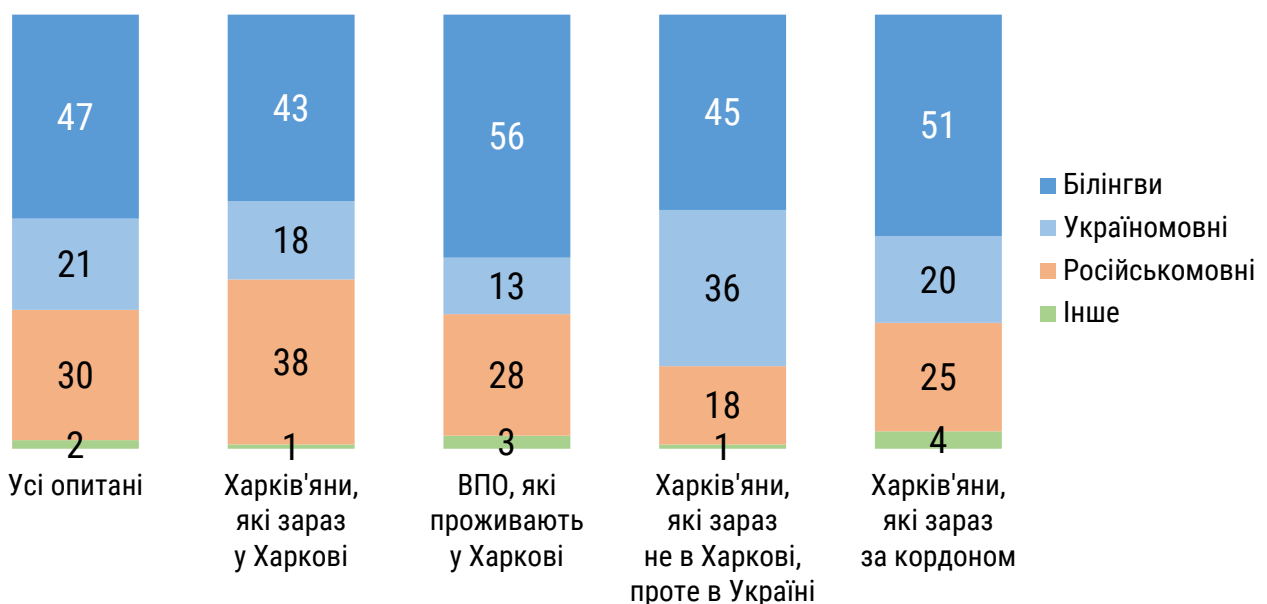
«Дуже багато студентів, Харків — місто студентів, молоді. Та одночасно в місті можна було зустріти і робочих, і вчених, і інтелігенцію. Місто таке різноманітне, різношерсне. Якщо, припустимо, говорити про інші міста, вони якісь не те, що примітивні, але не такі різноманітні, як місто Харків.» («Харків'яни за кордоном», чоловік, 68 р.)

Перестати бути харків'янином, на думку учасників ФГ, можна. Можна перестати бути харків'янином, якщо людина відчуває себе більш комфортно та спокійно в іншому місті, довго проживає не в Харкові та втрачає зв'язок з містом. Особливо, якщо це дитина, яка під час війни поїхала з родиною з Харкова, яка швидко адаптується до нового середовища. Внутрішньо переміщені особи, що переїхали до Харкова, навпаки вважають, що неможливо перестати бути харків'янином.

У Харкові розмовляють як українською, так і російською. Втім майже кожен другий харків'янин спілкується українською і російською приблизно однаково часто, таких людей зазвичай називають білінгвами. Порівняно більше харків'ян, які розмовляють лише або переважно російською, залишились зараз в Харкові. Україномовними себе вважають частіше харків'яни, які проживають в інших областях України, зазвичай в україномовному оточенні. Білінгвів дещо більше серед ВПО. Варто зауважити, що такі визначення як «україномовні», «російськомовні» або «білінгви» ґрунтуються на тому, як визначають свої мовні практики респонденти, якою мовою користуються переважно або майже завжди. Це не означає, що російськомовні не розмовляють українською і навпаки. У якомусь сенсі майже всі харків'яни білінгвістичні [Рисунок 4.3].

Рисунок 4.3. ХАРКІВ'ЯНИ ЗА МОВОЮ ПОВСЯКДЕННОГО СПІЛКУВАННЯ (%)

Q: «Якою мовою ви зазвичай спілкуєтесь?»

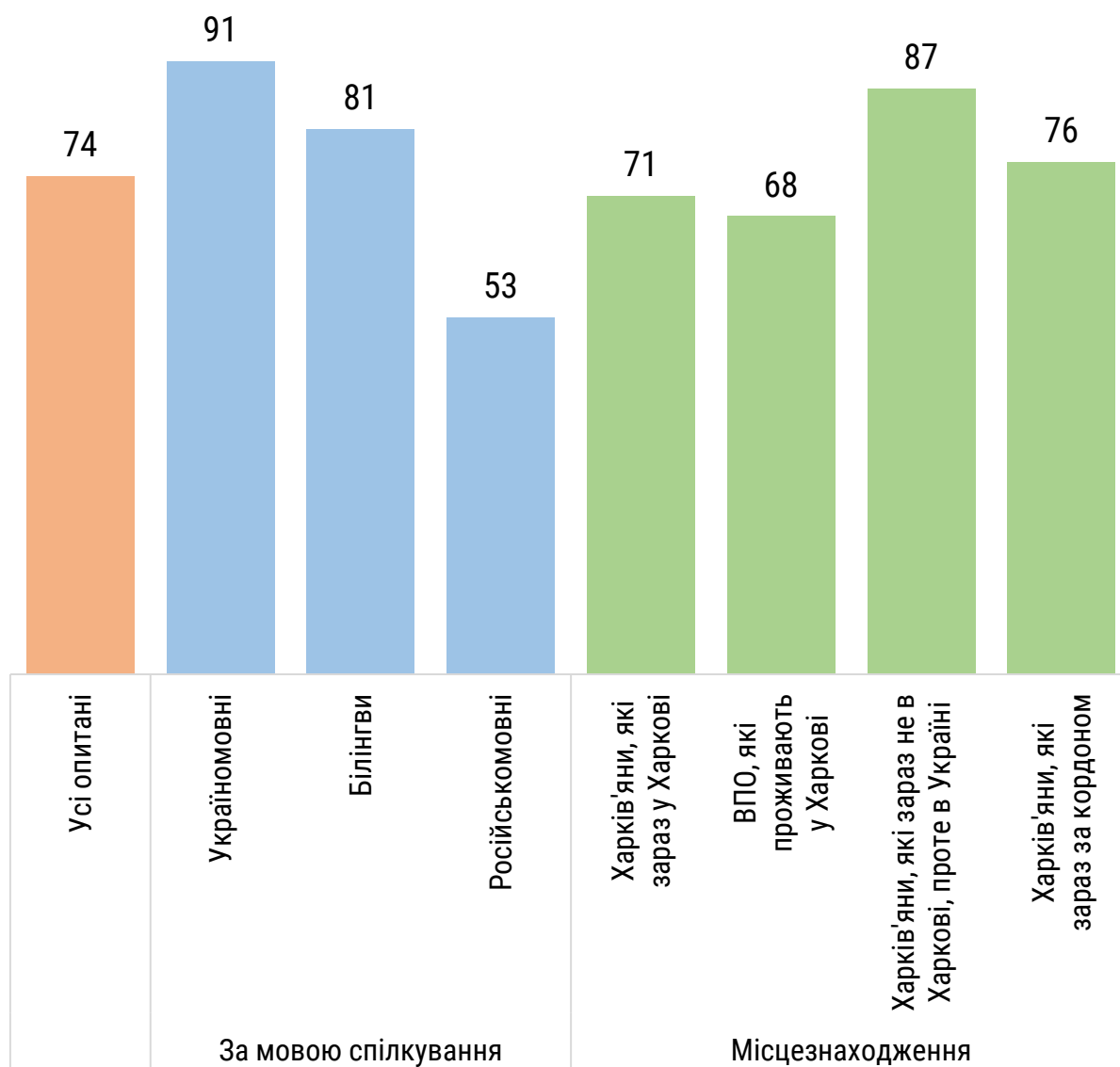

Base: усі опитані харків'яни — 605, зокрема харків'яни, які зараз перебувають в Харкові — 305, ВПО, які проживають в Харкові — 100, харків'яни, які проживають зараз не в Харкові, проте в Україні — 100, харків'яни, які зараз за кордоном — 100

Більш важливо дізнатись, чи стали харків'яни більше розмовляти українською за час війни. Так, це відбулось із більшістю харків'ян (74% відповідають ствердно), і це можна сприймати як загальну тенденцію. Навіть більше половини тих, хто вважає себе російськомовними, почали більше користуватись у повсякденному житті українською. Можна констатувати, що мовні практики зараз стрімко змінюються, тому і розподіл харків'ян за мовою спілкування знаходиться зараз в динамічному стані [Рисунок 4.4].

Рисунок 4.4. СКІЛЬКИ ХАРКІВ'ЯН СТАЛИ БІЛЬШЕ КОРИСТУВАТИСЬ УКРАЇНСЬКОЮ У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ ПІСЛЯ 24.02.2022 (%)

Q: Ствердні відповіді на запитання «Як ви вважаєте, чи стали ви більше розмовляти українською після повномасштабного вторгнення 24.02.2022?»

Base: усі опитані харків'яни — 605, зокрема харків'яни, які вважають себе україномовними — 125, білінгвами — 283, російськомовними — 185; а також харків'яни, які зараз перебувають в Харкові — 305, ВПО, які проживають в Харкові — 100, харків'яни, які проживають зараз не в Харкові, проте в Україні — 100, харків'яни, які зараз за кордоном — 100

5. ТОЧКИ СОЛІДАРНОСТІ ТА ТОЧКИ РОЗКОЛУ

На думку тих **учасників фокусованих групових дискусій**, що перебувають в Україні, харків'яни є об'єднаними. Ця єдність проявилася після початку повномасштабного вторгнення і виявляється у любові до Харкова, спільній дії заради стійкості міста, взаємодопомозі, зокрема, щодо усунення наслідків ворожих обстрілів.

Харків'яни, які виїхали в межах України, обговорюють новини про життя в Харкові, діляться своїми планами щодо відвідування або повернення до міста, переживаннями з іншими харків'янами, з якими перетинаються на спільних активностях, наприклад, дитячих гуртках або волонтерських ініціативах.

Ті учасники дослідження, що перебувають за кордоном, кажуть, що меншою мірою відчують єдність харків'ян поза Україною.

На думку учасників дослідження, розбіжності виникають між тими, хто залишився, і тими, хто виїхав. Харків'яни, які залишились, та ті, хто виїхав, переживають різний досвід війни, що роз'єднує.

- ◀◀ *Іноді вони (люди, що залишились у Харкові) це трактують як зраду. З іншого боку є таке ж непорозуміння у деяких харків'ян, які у стані зараз ВПО знаходяться. Вони думають, що вони виїжджають туди, де безпечно, а що ви там залишаєтесь? Що ж ви залишаєтесь в прифронтовому місті, особливо, коли у вас є малі діти. («Харків'яни в Україні», жінка, 58 р.)*

- ◀◀ *Мені здається, що зараз тут дуже чітко розподіл пройшов між тими, хто тут і тими, хто там. І це дуже добре відчувається. Ви питали, в чому єдність? Єдність харків'ян, які тут, не тільки у взаємодопомозі, а в спільному досвіді. Ми переживаємо одне те й саме, ми переживаємо це зсередини. Ті, хто зараз далеко, вони цього досвіду не мають, вони цей час не проживають разом із нами. І чим далі йде час, тим більше йде розходження, і це відчувається навіть між знайомими, які вже залишились там і давно там. Мені здається, чим більше часу буде тривати війна, тим менше буде цього порозуміння між харків'янами і тими, хто там. Мені здається, що це вже дуже серйозно. («Харків'яни в Харкові», жінка, 58 р.)*

Один з учасників фокус-груп висловив думку, що ті, хто є «справжніми харків'янами», вже повернулися до міста, а «несправжні харків'яни» ні. Це одна з граничних позицій, що позначає точку роз'єднання.

Є сенс комунікувати цю тему, щоби вона не була фактором розділення.

Тут можливі кілька тез, які варто осмислити.

- Ситуація дуже динамічна. Харків'яни мігрують як в місто, так і з нього, в межах області, України і світу. Тому, немає ніякої групи, в якій кожен з нас не міг би опинитися. Ті, хто весь час перебували у місті, можуть бути вимушені покинути його, а ті, хто був за його межами — повернутися та стійко триматися під постійним пресингом, що спричиняє війна.
- У той же час, у людей, які не живуть в реаліях війни, є новий досвід адаптації в інших життєвих умовах та стандартах, яким вони можуть збагатити життя в Харкові, коли повернуться.
- Також, місту та країні потрібні люди загалом, та діти і молодь зокрема, їхнє фізичне, психологічне і соціальне здоров'я стануть у нагоді для того, щоби підтримати зріст та розвиток Харкова, та тих людей, які пережили війну в місті.

6. ПЕРШОЧЕРГОВІ ПРОБЛЕМИ МІСТА ХАРКОВА ТА ЇХ СПРИЙНЯТТЯ

Топ-5 першочергових проблем Харкова пов'язані з війною, і головна з них — місту бракує протиповітряної оборони [Рисунок 6.1].

Рисунок 6.1. ПЕРШОЧЕРГОВІ ПРОБЛЕМИ МІСТА (МНОЖИННІ ВІДПОВІДІ, %)

Q: «Які першочергові проблеми існують зараз у Харкові?»

Base: усі опитані харків'яни — 605

Спостерігаються певні розбіжності оцінок важливості певних проблем в групах, що порівнювались. Брак ППО більше турбує тих, хто поза містом. Корупцією влади більше схвилювані харків'яни за кордоном. А ВПО взагалі менше стурбовані майже всіма проблемами, проте закриті дитячі садочки їх турбують значно більше за решту опитаних [Таблиця 6.1].

Таблиця 6.1. ПЕРШОЧЕРГОВІ ПРОБЛЕМИ МІСТА (МНОЖИННІ ВІДПОВІДІ, %)

Q: «Які першочергові проблеми існують зараз у Харкові?»

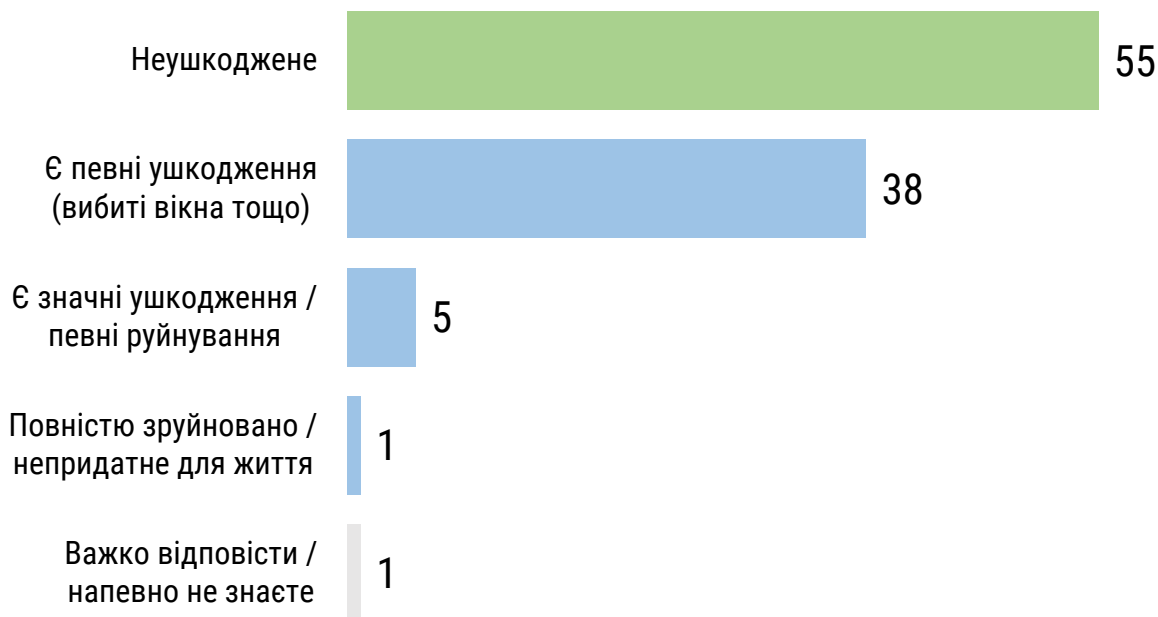
	Харків'яни, які зараз у Харкові	ВПО в Харкові	Харків'яни, які зараз не в Харкові, проте в Україні	Харків'яни, які зараз за кордоном
Недостатній протиповітряний захист міста	67	49	81	74
Проблеми з електропостачанням, водопостачанням, опаленням	55	29	58	55
Руйнування архітектури міста, житлових будинків через ворожі обстріли	46	36	50	48
Колаборанти і зрадники, які залишаються в місті	41	26	53	37
Мобілізація чоловіків до лав ЗСУ	41	38	35	22
Безробіття / складнощі з пошуком роботи	34	27	38	44
Корупція влади	31	39	29	42
Підвищення цін на продукти, необхідні товари	35	32	26	31
Складнощі організації освітнього процесу школярів	33	29	39	27
Відсутність поруч надійних укриттів / бомбосховищ	31	20	38	33
Не працюють дитячі садочки	31	38	28	14
Підвищення комунальних платежів	31	27	23	21
Незадовільний стан укриттів / бомбосховищ	26	22	35	28
Відсутність умов для повернення харків'ян, які виїхали через війну	23	16	22	30
Не працюють промислові підприємства	25	17	14	20
Складність ведення бізнесу / підприємницької діяльності	22	20	23	21

Base: харків'яни, які зараз перебувають в Харкові — 305, ВПО, які проживають в Харкові — 100, харків'яни, які проживають зараз не в Харкові, проте в Україні — 100, харків'яни, які зараз за кордоном — 100

Однією з головних проблем Харкова харків'яни називають руйнування архітектури міста, житлових будинків через ворожі обстріли. Загалом 44% жителів міста мають ушкоджене або зруйноване житло, найчастіше це вибиті вікна та шибки [Рисунок 6.2].

Рисунок 6.2. СТАН ЖИТЛА ХАРКІВ'ЯН (%)

Q: «У якому стані, як вам відомо на сьогодні, ваше житло у Харкові, де ви жили до повномасштабного вторгнення 24.02.2022?»

Base: усі опитані харків'яни, окрім ВПО, — 505

Люди, що виїхали в інші міста або за кордон з Харкова, за сприйняттям учасників дискусій, переживають за безпекову ситуацію в Харкові більш виражено, ніж ті, хто знаходиться в місті. Вони більш активно обговорюють прильоти у місті, ніж люди у Харкові. Також в цій групі активно обговорюють питання розмінування, дефіцитних продуктів, повернення людей в місто, роботи, освітніх можливостей та розваг в місті, і просто побутові проблеми. На думку учасників дискусій, більша тривога про ситуацію в місті виникає через те, що ті, хто виїхав, відчують провину за те, що не знаходяться з близькими. Також вони відчують відірваність від реалій Харкова, мають вже нову власну життєву ситуацію, тому намагаються бути залученими до життя міста доступними їм способами — за допомогою відслідковування новин, репостів у соцмережах. Дехто зазначає, що харків'яни за кордоном не розуміють, як харків'яни проживають в Харкові за теперішніх умов. Харків'яни що виїхали в інші міста України можуть приїжджати до міста (частіше), тому сприймають ситуацію у Харкові менш тривожно, бачать, що життя у місті триває. Учасники дискусій зазначають, що життя міста у новинах може висвітлюватись більш напружено, емоційно, ніж є насправді.

- «**Повністю погоджуюсь, щодо людей які виїхали. Мабуть, вони більше переживають, тому що в них немає власного досвіду того, що ми відчуваємо, ми можемо на щось закрити очі, а вони дуже чуйно всі події.** («Харків'яни в Україні», чоловік, 35 р)
- «**Навіть, якщо вони знаходяться в інфопросторі, якщо вони слідкують за ситуацією по чатах, то відчуття від прочитаного, воно не заспокоює іноді. І це знов же свідчить про те, що і де пишуть, і як пишуть, емоційний рівень того, що написано. З тим, що дійсно відбувається, воно різниться.** («Харків'яни в Україні», жінка, 58 р)

«« Куди був приліт, я завжди цікавлюсь, друге — ціни: вирости і ростуть. Наявність продуктів харчування, чи немає якихось дефіцитних продуктів. У мене у двох бабусь є дві дачі за містом, мене завжди цікавить, чи розмінували цю територію, чи їздять вони туди, бо все життя для бабусь це було місце сили, відпочинку, городів і так далі. А зараз цю важливу частину життя просто відібрали, нагло, безцеремонно та жорстоко. («Харків'яни за кордоном», жінка, 33 р.)

Люди, що знаходяться у Харкові, на думку учасників дискусій, відчують більше свободи, бо вже знаходяться у епіцентрі подій, є «закаленими», адаптованими до ситуації в місті, у них більш притуплене відчуття небезпеки, люди у Харкові сприймають життя у місті більш позитивно.

Харків'яни за кордоном часто мають враження, що люди у Харкові живуть «одним днем».

«« Ті, хто в Харкові сприймають життя здебільшого позитивно, ми бачимо, що місто живе, все працює, ми ходимо в ті кав'ярні, ресторани, кінотеатри. І ми знаємо, що життя в місті є, ми бачимо, як повертаються люди, і хочемо бачити перспективи міста. Ті, хто виїхали, мені здається, по-перше, вони не бачать. Коли вони читають в Телеграм-каналах: приліт, приліт, приліт, у них вже складається уявлення, що тут Алеппо. Що тут вже каменю на камені немає. («Харків'яни в Харкові», жінка, 58 р.)

«« Я спілкуюсь коли з харків'янами, з друзями, то в основному на тему бізнеса, як справи йдуть. Ніхто з них там чомусь не переживає, що йому прилетить. Просто перші дні, коли я в Харкові був, то мені прилетіло у двір, повибивало вікна і двері заблокувало, я дві ночі потім спав в бункері. Мені здається, що там просто жахи і, звичайно, не просто там жити, а взагалі туди і приїхати страшно, що тебе тут же вб'є. («Харків'яни за кордоном», чоловік, 47 р.)

«« У мене таке відчуття, що я постійно в очікуванні. Я живу чуже життя, я його відчуваю. А вони живуть своє життя, на своєму місці, продовжують працювати, якщо є така можливість, у своєму домі, зі своїми родичами, організувати те, що вони можуть — якісь свята, заходи, зустрічі. («Харків'яни за кордоном», жінка, 58 р.)

7. ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ ПРО ХАРКІВ

Загалом майже всі опитані харків'яни (99%) слідкують за подіями, що відбуваються в Харкові. Головними джерелами інформації про місцеві новини є канали, чати, групи в месенджерах, соціальні мережі та «сарафанне радіо» — обмін новинами з рідними, друзями, знайомими [Рисунок 7.1].

Рисунок 7.1. ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ ПРО ХАРКІВСЬКІ НОВИНИ (МНОЖИННІ ВІДПОВІДІ, %)

Q: «За допомогою яких джерел ви зазвичай дізнаєтесь харківські новини?»

Base: усі опитані харків'яни — 605

Про події та новини у місті учасники дослідження читають в основному в таких харківських каналах як:

«Харків Life», «Харків Event», телеграм канал І.Терехова, «Харків 1654», «Куда пойти в Харькове», «Труха Харків», «Труха Олексіївка», «ХХ», «Суспільне Харків», «ХА», «Накипіло», «Генерал Марсель»;

Про атаки на місто:

«TLk News», «Тотальна зрада», «Радар», «Ночной дозор».

Харків'яни, що перебувають в місті, зокрема й ВПО більше новин дізнаються з месенджерів. Харків'яни поза містом значно частіше спілкуються з рідними і друзями, щоб дізнатись про останні новини, а також помітно частіше шукають новини про Харків в інтернет-блогах і соціальних мережах [Таблиця 7.1].

Таблиця 7.1. ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ ПРО ХАРКІВСЬКІ НОВИНИ (МНОЖИННІ ВІДПОВІДІ, %)

Q: «За допомогою яких джерел ви зазвичай дізнаєтесь харківські новини?»

	Харків'яни, які зараз в Харкові	ВПО, які проживають в Харкові	Харків'яни, які зараз не в Харкові, проте в Україні	Харків'яни, які зараз за кордоном
Месенджери	86	77	86	92
Родичі, друзі, знайомі	41	25	64	79
Соціальні мережі	43	34	62	54
Блоги в Інтернеті / YouTube	27	19	24	34
Телебачення	21	23	23	15
Веб-сайти / електронні видання	15	7	12	12
Радіо	5	2	7	2
Друковані видання	2	1	1	1
Інше	0	2	0	1
Не стежать за новинами	1	1	0	0

Base: харків'яни, які зараз перебувають в Харкові — 305, ВПО, які проживають в Харкові — 100, харків'яни, які проживають зараз не в Харкові, проте в Україні — 100, харків'яни, які зараз за кордоном — 100

Взагалі на харківські групи соціальних мережах підписана переважна більшість жителів міста, незалежно від того, де вони зараз перебувають. Ще одним важливим джерелом інформації про місцеві події є локальні чати в месенджерах, що об'єднують жителів одного під'їзду, дому, мікрорайону. Більшість харків'ян підписані на ці чати, дещо рідше в них беруть участь ВПО, що проживають в Харкові. Проте вражає, що й більшість харків'ян, які перебувають в інших областях і навіть за кордоном, не припиняє слідкувати за подіями або долучатись до обговорень в цих сусідських чатах, адже це допомагає підтримувати зв'язок з рідним містом [Рисунок 7.2].

Рисунок 7.2. ПІДПИСКА НА ХАРКІВСЬКІ ГРУПИ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ І ДОМОВІ / РАЙОННІ ЧАТИ В МЕСЕНДЖЕРАХ (%)

Q: Ствердні відповіді на запитання «Чи підписані ви на харківські групи в соціальних мережах?», «Чи підписані ви на чати вашого під'їзду / дому / району в Харкові в месенджерах (Телеграм, Вайбер тощо)?»

Base: усі опитані харків'яни — 605, зокрема харків'яни, які зараз перебувають в Харкові — 305, ВПО, які проживають в Харкові — 100, харків'яни, які проживають зараз не в Харкові, проте в Україні — 100, харків'яни, які зараз за кордоном — 100

На думку учасників дискусій, що зараз мешкають за межами Харкова, не вистачає позитивної інформації про життя міста. З новин складається враження, що у місті не відкриваються нові заклади, гуртки, нема культурного життя, хоча опитані на власному досвіді знають, що це не так. Для людей, що знаходяться в Харкові, не вистачає інформації про транспортну ситуацію в місті, культурне життя, події, які можна відвідати (концерти, виставки, акції). Не вистачає новин про розвиток Харкова, таких як зміна назв вулиць, станцій метро, розподіл бюджету в місті та загалом перспективи відновлення міста. Також є нестача інформації про точні графіки відключень світла, про операторів, які працюють під час блекауту.

8. ПАРТИСИПАЦІЯ

На фокусованих групових дискусіях харків'янам пропонувалося обговорити те, яким чином вони бачать варіанти участі у житті міста для себе самих та для інших харків'ян. Узагальнюючи все перелічене учасниками дискусій, можна виокремити наступні напрямки залученості до життя міста, які практикуються на сьогодні:

- **Життя в місті як таке.** Місто живе, поки в ньому живуть люди. Саме люди наповнюють його енергією, силою через свої повсякденні справи — щоденна праця, користування послугами, облаштування свого житла, двору тощо.

◀◀ *Найкраща участь — це виконувати свої службові обов'язки. Кожен повинен залишатися на своїх робочих місцях і не відхилятися від своїх службових обов'язків. Це насамперед потрібно для підтримання щоденної життєдіяльності. («ВПО в Харкові», чоловік, 28 р.)*

- **Фізична участь** (прибирання після вибухів, закриття вікон, плетіння маскувальних сіток, готування їжі, допомога у перевезеннях та інш.)

◀◀ *У мене знайомі плетуть сітки, готують їжу, відвозять на кордон, де наші військові стоять. Ось така ось допомога теж немаловажлива. («Харків'яни в Харкові», жінка, 40 р.)*

- **Інформаційна участь** — поширення інформації через соціальні мережі з метою залучення учасників до певних заходів, що відбуваються в місті, або допомоги різним інституціям в Харкові (театри, зоопарк тощо); привертання уваги до міста та його проблем; залучення коштів як для гуманітарних потреб, відбудови, так і для допомоги ЗСУ; а також для підвищення зацікавленості закордонної аудиторії — журналістів, благодійників, політиків, пересічних громадян тощо.

◀◀ *Розповсюджуємо збори, і самі донатимо. Я займаюсь збіркою дронів, ми збираємо гроші на це, паяємо ці дрони, передаємо їх військовим. І дуже багато, хто займається такою діяльністю. Навіть розповсюдження цих зборів в соцсітьх, навіть, якщо ти не задонатив, а розказав і хтось завдяки тобі задонатив, це теж участь. Кожен просто бере таку участь, яка йому під силу. («Харків'яни в Харкові», чоловік, 41 р.)*

- **Фінансова участь** (збір коштів за різними напрямками: допомога ЗСУ, літнім людям, тваринам, ВПО та інш.)

◀◀ *Коли я бачу якісь збори, донати для Харківського підрозділу, це для мене має перевагу. («Харків'яни в Україні», чоловік, 35 р.)*

- **Підтримка економіки:** подовження реєстрації бізнесу у місті, сплата податків, підтримка харківських підприємців через придбання товарів чи послуг.

«« Це все ж участь в житті міста — сплата податків. Це теж участь у житті міста. («Харків'яни в Україні», чоловік, 26 р.)

«« Я теж підприємець, я сплачую податки в Харків і не змінюю адресу, хоча мені потрібно вже було за адресою змінювати на Франківськ. Але цього не роблю. Якщо я буду обирати в інтернет-магазині, де замовити, і буде варіант Харків, я обов'язково в рідному місті купую. («Харків'яни в Україні», жінка, 28 р.)

«« Я вже говорила, що дуже люблю витратити гроші саме в Харкові. Я заради цього приїжджаю. Люблю підтримувати харківський бізнес. Це можна робити, і не знаходячись безпосередньо в Харкові. Я також сплачую податки в Харкові і не планую цього змінювати. І, якщо є якісь ініціативи, ніхто не заважає 5 годин проїхати на Інтерсіті, бути разом в Харкові і підтримати людей, які там щось роблять. («Харків'яни в Україні», жінка, 29 р.)

- **Взаємодія з органами влади у формі звернень, пропозицій, скарг, електронних петицій,** зокрема щодо перейменування та організації просторів, інфраструктури. Для частини харків'ян, що мешкають не в Харкові, це сприймається майже як єдина можливість долучитися до життя у Харкові.

«« Участь в тому, що я підписувала петицію про перейменування Пушкінської станції метро. Це єдине, в чому я можу дистанційно якимось приймати — це підписувати якісь петиції на покращення життя харків'ян. («Харків'яни за кордоном», жінка, 22 р.)

«« Я б хотів ще додати — це петиції, що в нас є така можливість взаємодіяти з нашою владою про перейменування чи зміну чогось, люди можуть висловлюватись на «Порталі харків'янина», проголосувавши за ті чи інші зміни чогось, що стосується Харкова. Чи також, як харків'яни можуть взаємодіяти — це самостійно виходячи на якісь маленькі мітинги, якщо щось не влаштовує. («Харків'яни в Харкові», чоловік, 28 р.)

Варіантами участі в житті Харкова для харків'ян, які знаходяться за кордоном найчастіше називають:

- **Промоутинг Харкова** за кордоном. Говорити про Харків, його «особливу атмосферу», людей, стандарти та стиль життя та те, як місто тримається та що переживає в часи війни, це те, чого очікують харків'яни одне від одного.
- **Благодійність,** організація/ участь у волонтерських зборах.

«« В мене подруга влаштувала збір. Взагалі я спостерігаю, що багато моїх однолітків долучаються до такої волонтерської роботи дистанційно. Вони, наприклад, роблять збір і закидують на фонд «Повернись живим». Або, якщо у них є знайомі військові, вони перекидають їм, щось закупують. Така практика. («Харків'яни в Харкові», жінка, 20 р.)

- **Участь в мітингах, акціях** (але частіше вони стосуються підтримки країни загалом, а не міста Харків окремо).

«« А ті заходи, які тут були для українців, у всіх ми із задоволенням брали участь. Це було більш активно в перший рік перебування тут. Зараз це якось пішло на спад. («Харків'яни за кордоном», чоловік, 68 р.)

«« Українські організації тут є, з ними ми весь час. Тут є такі, що плетуть сітки, і робили ми свічки окопні, збирали донати, ходили на якісь заходи. Є люди більш активні, які проводять там всі дні («Харків'яни за кордоном», жінка, 58 р.)

- **Знайомство іноземців з культурним життям Харкова**, зокрема культурними діячами міста та їх роботами.

«« В першу чергу — це культурні амбасадори Харкова у інших країнах. Вони б мали розповідати те, що мають. Було б непогано, якщо б вони надавали більш інформації про події Харкова, взагалі про існування Харкова, репрезентували себе, як українці, як харків'яни для людей, які не знайомі з нашою культурою, з нашим містом. Мені здається що це найкраще, що ти можеш зробити за кордоном — підвищити впізнаваність нашого міста і інтерес до нього. («Харків'яни в Харкові», чоловік, 41 р.)

Перекликаються з цими темами і дані опитування. Розглянемо у кількісному розрізі варіанти участі в житті міста. Харків'яни, на думку учасників опитування, можуть брати участь в житті міста різними способами. Більшість вважає, що прикладами такої участі є своєчасна сплата комунальних послуг, волонтерство та донати, матеріальна і моральна підтримка своїх рідних, друзів, сусідів, просто сумлінна праця на своєму місті на благо громаді. Втім структура власної участі харків'ян в житті міста дещо інша. Більшість харків'ян дійсно сплачують за комунальні послуги, чим підтримують місто. Більшість також допомагає близьким, друзям, сусідам. Проте волонтерством займається лише п'ята частина харків'ян. Зауважимо, що лише 8% харків'ян організують збори на потреби Сил оборони України, втім донати роблять більше половини опитаних. Крім цього, важливо підтримувати малий бізнес, який незважаючи на всі труднощі продовжує працювати в Харкові, і 35% це свідомо роблять [Рисунок 8.1].

Рисунок 8.1. УЧАСТЬ У ЖИТТІ ХАРКОВА (%)

Q: «Як зараз харків'яни, незалежно від того, де вони зараз проживають, можуть брати участь у житті міста? А що з цього робите ви?»

Base: усі опитані харків'яни — 605

Таблиця 8.1. УЧАСТЬ У ЖИТТІ ХАРКОВА (%)

Q: «Як зараз харків'яни, незалежно від того, де вони зараз проживають, можуть брати участь у житті міста? А що з цього робите ви?»

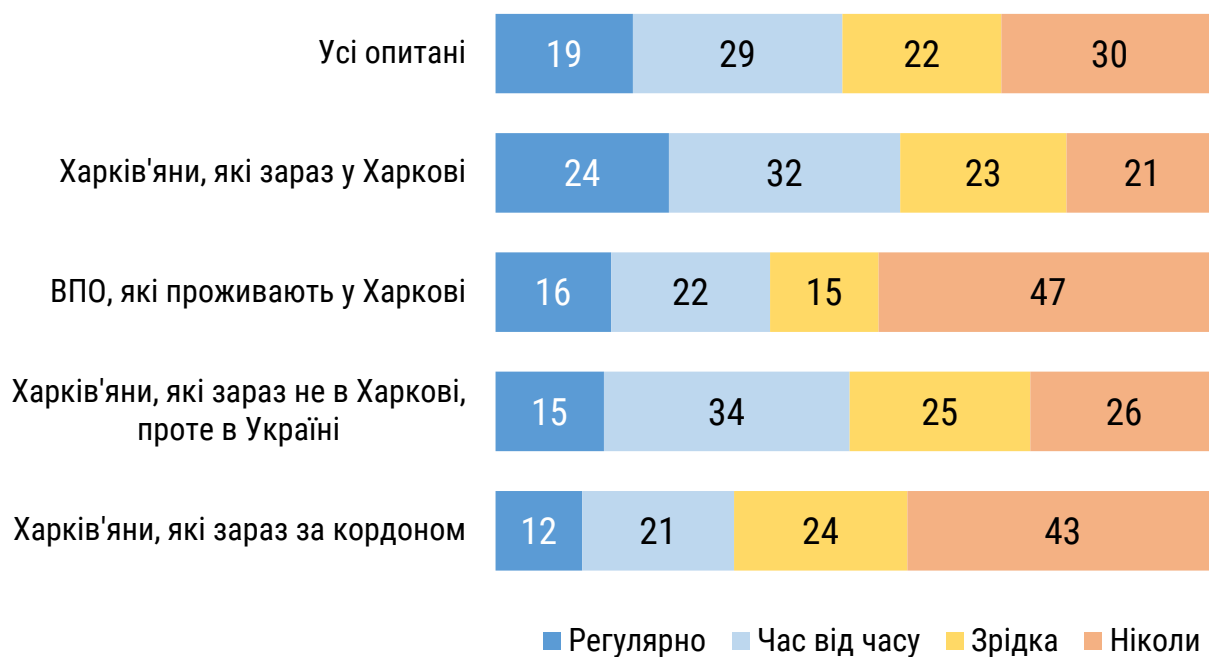
	Харків'яни, які зараз у Харкові		ВПО в Харкові		Харків'яни, які зараз не в Харкові, проте в Україні		Харків'яни, які зараз за кордоном	
	Вважають це участю	Роблять самі	Вважають це участю	Роблять самі	Вважають це участю	Роблять самі	Вважають це участю	Роблять самі
Сплата комунальних послуг	61	75	53	75	72	71	62	56
Підтримка рідних / друзів / сусідів	55	62	46	57	78	72	81	76
Волонтерство	60	20	55	22	62	27	61	20
Донати	47	6	47	9	75	13	74	11
Робота на благо Харкова / праця за фахом	55	48	46	40	41	26	35	13
Сплата податків у бюджет міста (як підприємець, ФОП)	49	21	49	26	48	21	32	14
Підтримка малого бізнесу у Харкові (купівля товарів, користування послугами)	36	41	30	33	39	35	30	19
Суботники / толоки, щоб привести до ладу місто	40	18	30	16	31	9	22	1
Допомога рятувальникам / ДСНС з усунення наслідки обстрілів міста	35	7	35	7	30	2	22	0
Організація зборів коштів на потреби Сил оборони України	29	54	23	46	43	68	41	71
Активність в соціальних мережах / в інформаційному спротиві	26	20	15	10	35	25	43	32
Ініціювання та підпис петицій	17	13	10	14	27	25	24	12

Base: харків'яни, які зараз перебувають в Харкові — 305, ВПО, які проживають в Харкові — 100, харків'яни, які проживають зараз не в Харкові, проте в Україні — 100, харків'яни, які зараз за кордоном — 100

Важливою складовою життя харків'ян є участь у сусідських спільнотах. Дійсно, більшість харків'ян (70%) з різною регулярністю беруть участь в обговоренні та вирішенні проблем свого під'їзду, дому, мікрорайону в Харкові. З очевидних причин дещо менше інтегровані в сусідські спільноти ВПО, які проживають в Харкові. Також помітно менше взаємодіють із сусідами харків'яни, які виїхали за кордон. Проте активність жителів міста, що перебувають не в Харкові, але в Україні, настільки ж висока, як і активність тих, хто залишається в Харкові [Рисунок 8.2].

Рисунок 8.2. УЧАСТЬ В ЖИТТІ СУСІДСЬКИХ СПІЛЬНОТ В ХАРКОВІ (%)

Q: «Чи берете ви участь у сусідських спільнотах, обговоренні та вирішенні проблем свого під'їзду, дому, мікрорайону в Харкові?»

Base: усі опитані харків'яни — 605, зокрема харків'яни, які зараз перебувають в Харкові — 305, ВПО, які проживають в Харкові — 100, харків'яни, які проживають зараз не в Харкові, проте в Україні — 100, харків'яни, які зараз за кордоном — 100

Важливим показником участі харків'ян в житті свого міста є здатність впливати на рішення місцевої влади. 80% опитаних харків'ян вважають, що це можливо, 20% мають протилежну думку. Існує багато питань, у яких громадяни мають можливість вплинути на рішення міської влади. Наприклад, це питання, пов'язані з допомогою ВПО, переселенцям, з перейменуванням вулиць міста, планами розбудови та відновлення післявоєнного Харкова, вшанування пам'яті загиблих захисників тощо [Рисунок 8.3].

Рисунок 8.3. ПИТАННЯ, У ЯКИХ МОЖЛИВО ВПЛИВАТИ НА РІШЕННЯ МІСЬКОЇ ВЛАДИ (МНОЖИННІ ВІДПОВІДІ, %)

Q: «На які рішення міської влади щодо життя Харкова можуть впливати пересічні жителі міста?»

Base: усі опитані харків'яни — 605

Більша частина харків'ян вважає, що на рішення міської влади можуть вплинути усі харків'яни, незалежно від їхнього місцезнаходження. Проте помітна частина харків'ян вважає, що такі можливості мають лише ті жителі Харкова, які присутні в місті. Цю думку дещо частіше можна почути від харків'ян, які зараз перебувають в Харкові [Рисунок 8.4].

Рисунок 8.4. ХТО МОЖЕ ВПЛИВАТИ НА РІШЕННЯ МІСЬКОЇ ВЛАДИ (%)

Q: «Хто саме має впливати на рішення міської влади?»

Base: усі опитані харків'яни — 605, зокрема харків'яни, які зараз перебувають в Харкові — 305, ВПО, які проживають в Харкові — 100, харків'яни, які проживають зараз не в Харкові, проте в Україні — 100, харків'яни, які зараз за кордоном — 100

В цілому складається враження, що існує досить потужний потенціал щодо участі харків'ян: і тих, хто мешкає в місті, і тих, хто на сьогодні перебуває поза ним, і, безумовно, «нових» харків'ян, які стали містянами з початку повномасштабного вторгнення.

У харків'ян є запит на єдиний ресурс, який би пропонував можливості долучитися до покращення тих чи інших аспектів життя Харкова. Цей ресурс повинен бути в відкритому інформаційному просторі, з досить простим механізмом щодо публікацій, анонсів заходів та мати систему верифікації щодо учасників та активістів.

9. ТЯЖІННЯ ДО ХАРКОВА

Одним з ключових завдань дослідження було знайти кількісний вимір тяжіння жителів міста до Харкова, отримати інтегральний показник, «індекс тяжіння», який би характеризував ступінь тяжіння харків'ян до рідного міста, відчуття відданості містян Харкову. З цією метою було сформульовано 19 окремих запитань, які з різних боків показували б це тяжіння (або його відсутність), тобто були б емпіричними індикаторами латентної змінної «тяжіння до Харкова». В процесі формулювання запитань-індикаторів враховувались висловлювання, реакції і коментарі учасників фокус-груп. Можна сказати, що змістовно ці запитання тестувались на фокус-групах.

На етапі кількісного опитування респондентам пропонувалось, користуючись 5-бальною порядковою шкалою, погодитись або не погодитись з запропонованими твердженнями. На основі отриманих даних було розраховано індекс, як суму всіх значень від повної згоди (5) до повної незгоди (1) з твердженням. Негативні за змістом судження було інвертовано, тобто значення замінено на протилежні. Після цього кожен з пунктів шкали було перевірено на узгодженість з сумою решти пунктів, що дозволило виявити слабкі запитання, які з різних причин «не спрацювали» як індикатори тяжіння. Отже в остаточній версії шкали залишились 14 запитань-індикаторів¹, які разом створюють сумарну шкалу з достатньо високим рівнем узгодженості.² В остаточному вигляді шкала була перекодована в 11-бальну зі значеннями від 0 (відсутність тяжіння) до 10 (максимальне тяжіння). За типом отримана «шкала тяжіння» є шкалою Лікерта (Likert-type scale), у якій значення латентної змінної є сумою значень усіх пунктів шкали.

Більшість харків'ян за шкалою тяжіння до свого міста мають високі показники, загальне тяжіння до Харкова характеризується як високе. Середнє значення за шкалою від 0 до 10 дорівнює **8.7 балів**, більшість відповідей окремих респондентів значно не відхиляється від середньої оцінки (відносна варіація становить близько 16%).

¹ Остаточні 14 пунктів, з яких складається «шкала тяжіння», – це ступінь згоди з наступними твердженнями:

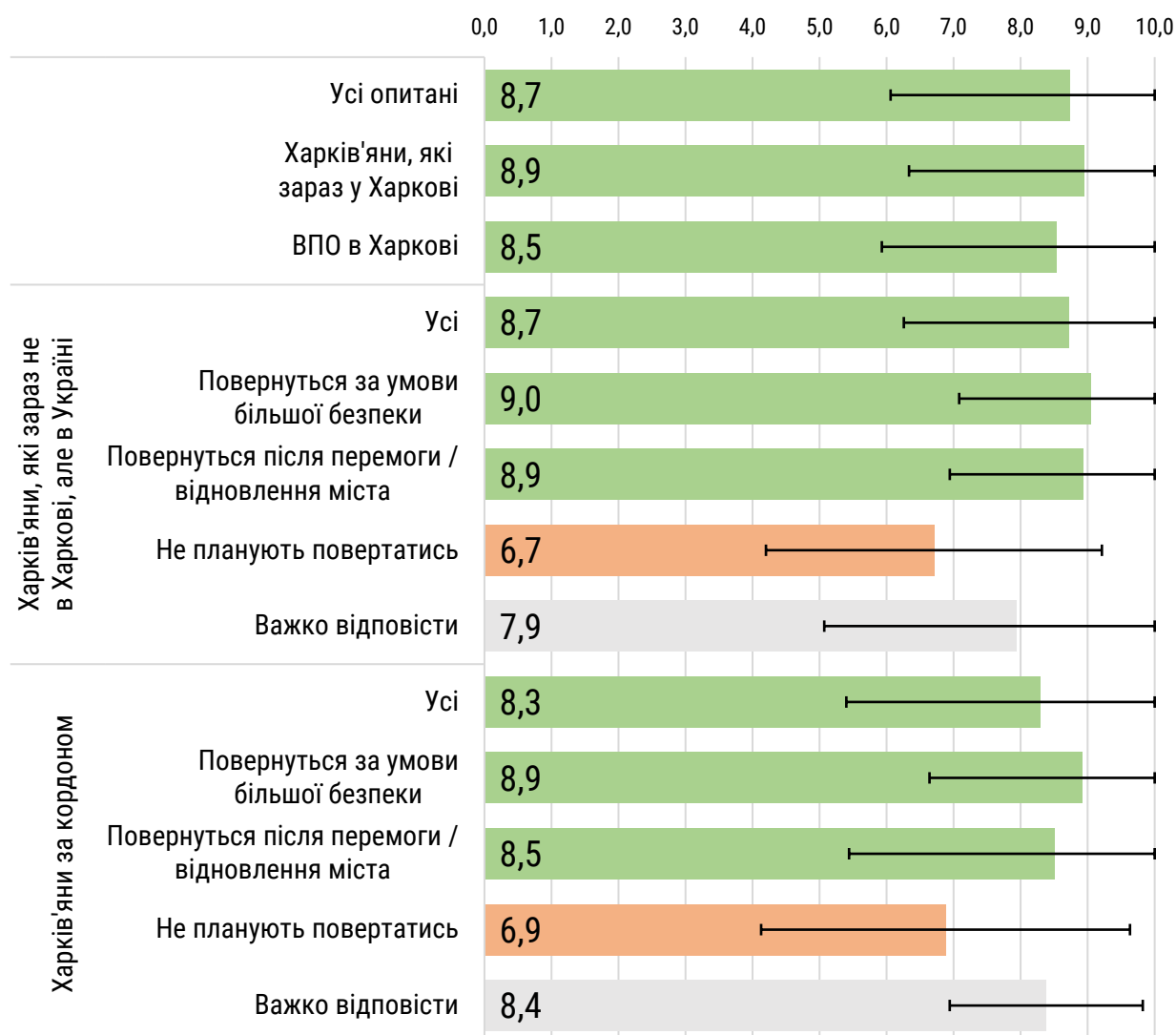
- 1) *Я завжди сумую, коли далеко від Харкова.*
- 2) *Зазвичай я радію, коли зустрічаю харків'ян в інших містах або в іншій країні.*
- 3) *У Харкові є такі місця, де мені подобається бувати.*
- 4) *Центральний парк, сад Шевченко, сквер «Стрілка» або Саржин яр – найкращі парки в Україні.*
- 5) *Деякі райони Харкова я можу назвати «своїми».*
- 6) *Я не планую жити в Харкові у майбутньому.*
- 7) *Я хочу, щоб саме у Харкові народжувались, зростали, навчались мої діти / онуки.*
- 8) *Я впевнений(-на), що харківські комунальники найкращі.*
- 9) *Я вірю, що у Харкова є майбутнє.*
- 10) *Коли я чую «незламний Харків», виникає відчуття, що це і про мене також.*
- 11) *Я залишатимусь харків'янином / харків'янкою, навіть якщо буду жити в іншому місті або в іншій країні.*
- 12) *У Харкові я вдома, тут мені комфортно.*
- 13) *У Харкові є своя особлива атмосфера, якої немає в інших містах.*
- 14) *Харків – найчистіше місто в Україні.*

² Кожен пункт шкали має значну або високу кореляцію з рештою інших (вимірювались коефіцієнти Спірмена). Показником надійності шкали є коефіцієнт альфа Кронбаха, який дорівнює 0.88.

Середні значення дозволяють порівняти різні групи жителів міста. Середній показник тяжіння у харків'ян, які зараз в Харкові, становить 8.9 балів, у ВПО, що проживають в Харкові, — 8.5, у харків'ян, які перебувають зараз поза містом, але в Україні — 8.7, а у харків'ян, які зараз за кордоном, — 8.3. Отже тяжіння до Харкова, незважаючи на невеликі розбіжності³, в усіх групах достатньо високе [Рисунок 9.1].

Втім, якщо подивитись на показники індексу тяжіння тих харків'ян, які зараз не в Харкові, в контексті планів їх повернення / неповернення до Харкова, помітними стають порівняно низькі значення індексу тяжіння у респондентів, які не планують повертатись жити до Харкова. І також варто зазначити досить високі показники індексу тяжіння у тих харків'ян, які зараз перебувають не в Харкові і відчують певну невизначеність (відповідь «важко відповісти») щодо планів повернутися [Рисунок 9.1].

Рисунок 9.1. ІНДЕКС ТЯЖІННЯ ДО ХАРКОВА (СЕРЕДНІ ЗНАЧЕННЯ І 95% ВАРІАЦІЯ)

Base: усі опитані харків'яни — 605

³ Принаймні значущими є розбіжності середніх між харків'янами, які зараз в Харкові і за кордоном.

Існує помітна різниця значення індексу тяжіння у жінок (9.0) і чоловіків (8.4). Втім інші соціально-демографічні характеристики (як то вік, освіта, матеріальне становище) на цей показник суттєво не впливають.

Шкала тяжіння до Харкова була спеціально розроблена в рамках цього дослідження, проте за певної зміни формулювань може стати більш універсальним інструментом вимірювання і використовуватись для вимірювання тяжіння до інших міст / населених пунктів.

Учасникам опитування ставилось запитання **«Які ваші улюблені місця в Харкові?»**. Запитання було відкритим, відповіді не пропонувались, відповідати можна було довільно, своїми словами. Респонденти назвали 1280 таких місць у Харкові, класифікація цих відповідей представлена на наступному графіку [Рисунок 9.2].

Найбільш популярні місця в Харкові — сад Шевченка, Центральний парк і Саржин Яр. Проте серед відповідей є й інші улюблені парки, сквери і зелені зони Харкова — Стрілка, парк Юр'єва, журавлівський гідропарк, лісопарк, ботанічний сад, інші локації (парки Перемога, Зелений гай, Молодіжний, Зустріч, Кітлярчин Яр, Юність, олексіївський лугопарк, озеро Кар'єр тощо). Таким чином найбільш улюблені місця харків'ян — це території відпочинку та рекреації. Не можна в цьому переліку не згадати і улюблені серед харків'ян оновлений зоопарк і Фельдман ЕкоПарк. Наступна за популярністю категорія — історичний центр міста. Треба зазначити, що більшість окремих вулиць, які були названі респондентами, є також вулицями центральної частини міста, зокрема це вулиці Сумська, Григорія Сковороди, Дарвіна, площа Поезії тощо. Також до цієї категорії варто додати дві найбільші площі Харкова — майдан Свободи і майдан Конституції. Крім цього, часто згадується район театру ХНАТОБ, Дзеркальний струмінь і сквер поруч. До історичного центру належать і відомі собори — Благовіщенський і Успенський.

Серед улюблених в Харкові закладів культури згадувались ХНАТОБ, театр Шевченка, ЕрміловЦентр, Філармонія. Серед закладів освіти, які також називались як улюблені місця в Харкові, — Каразінський університет, ХАІ, ХПІ, Юридична академія тощо.

Для частки харків'ян улюбленими місцями є відомі торгово-розважальні центри — «Нікольський», «Французькій бульвар», «Дафі», «Караван». Улюбленими локаціями були і відомі ринки — Барабашова, Центральний. Серед закладів харчування переважно зустрічались назви різних кафе і ресторанів, проте найчастіше згадувався «Буфет».

Серед інших локацій (варіант «Інше» на графіку) називались зокрема Меморіал Слави, Канатна дорога, Планетарій, Дитяча залізниця тощо.

Рисунок 9.2. УЛЮБЛЕНІ ЛОКАЦІЇ ХАРКОВА (МНОЖИННІ ВІДПОВІДІ, %)

Q: Відповіді на відкрите запитання «Які ваші улюблені місця в Харкові? Особисто для вас»

Base: усі опитані харків'яни — 605

Майже всі опитані харків'яни погоджуються, що в Харкові є своя особлива атмосфера, яку великою мірою створюють прекрасні парки, сади, сквери і архітектура історичного центру міста. Довоєнний Харків — місто університетів і студентської молоді, що, на думку багатьох харків'ян, також формує цю атмосферу. Невід'ємним атрибутом міста є й особлива «харківська мова». І нарешті самі жителі міста роблять Харків особливим і неповторним [Рисунок 9.3].

Рисунок 9.3. ЩО СТВОРЮЄ ОСОБЛИВУ АТМОСФЕРУ ХАРКОВА (МНОЖИННІ ВІДПОВІДІ, %)

Q: «Іноді можна почути, що в Харкові є своя атмосфера. Що саме, на вашу думку, створює цю атмосферу?»

Base: усі опитані харків'яни — 605

10. СПРИЙНЯТТЯ ХАРКОВА

Більшість харків'ян бачать сьогоднішній Харків перш за все незламним. Наступна за популярністю характеристика, яка стала справжньою візитівкою Харкова, — це його чистота і комфорт для життя. Безумовно, Харків сьогодні понівечений і пошкоджений, на тлі обстрілів і постійних повітряних тривог у місті відчувається тривожність. Проте Харків залишається українським, дружнім і гостинним містом. Таким Харків бачить більшість його жителів [Рисунок 10.1].

Рисунок 10.1. ЯКИМ ХАРКІВ'ЯНИ БАЧАТЬ СВОЄ МІСТО СЬОГОДНІ (МНОЖИННІ ВІДПОВІДІ, %)

Q: «Як особисто ви бачите сьогоднішній Харків, яким він є зараз?»

Base: усі опитані харків'яни — 605

Можна помітити, що харків'яни, які зараз перебувають в інших областях або в за кордоном, частіше уявляють собі сьогоднішній Харків понівеченим, зруйнованим, тривожним і небезпечним. А про чистоту, комфорт і гостинність дещо частіше згадують жителі, які зараз перебувають в місті. Але для всіх харків'ян, де б вони не знаходились, Харків є незламним і українським містом [Таблиця 10.1].

Таблиця 10.1. ЯКИМ ХАРКІВ'ЯНИ БАЧАТЬ СВОЄ МІСТО СЬОГОДНІ (МНОЖИННІ ВІДПОВІДІ, %)

Q: «Як особисто ви бачите сьогоднішній Харків, яким він є зараз?»

	Харків'яни, які зараз у Харкові	ВПО в Харкові	Харків'яни, які зараз не в Харкові, проте в Україні	Харків'яни, які зараз за кордоном
Незламний / залізобетон	72	67	74	65
Чистий / комфортний	61	53	45	31
Український	47	35	49	45
Понівечений / пошкоджений / зруйнований	45	22	54	52
Тривожний	38	36	51	45
Дружній / гостинний	37	39	34	20
Україномовний (більше ніж до війни)	33	25	33	31
Небезпечний	24	27	36	42
Культурний / інтелігентний	26	36	23	20
Спорожній	13	13	16	16
Чужий / незнайомий	2	2	1	6
Грубий / хамський	3	0	1	1

Base: харків'яни, які зараз перебувають в Харкові — 305, ВПО, які проживають в Харкові — 100, харків'яни, які проживають зараз не в Харкові, проте в Україні — 100, харків'яни, які зараз за кордоном — 100

Незламність для учасників групових дискусій — це продовжувати жити, «не зупинятися, не здаватися», «вміти долати страх», «ефективно працювати», підтримувати місто в складних умовах. Незламність також це героїзм ЗСУ, які зупинили наступ на місто, це робота комунальних служб, енергетиків, це взаємодопомога харків'ян.

«*Для мене незламність в тому, що Харків продовжує працювати в будь-якій ситуації, в будь-які моменти. Ми вже підіймали тему комунальників, що навіть від початку війни, коли якийсь прильот, і вже вночі чи зранку приїжджає куча комунальників, і вже в обід на тому місці таке враження, що нічого не було. Тобто в нас все працює, як великий*

механізм... Поки в інших би містах ще підраховували б, скільки ущерб або щось таке, ми просто робимо і все. («Харків'яни в Харкові», чоловік, 41 р.)

Для усіх харків'ян Харків вирізняється з-поміж інших міст динамічністю, молодіжністю, гарною інфраструктурою, благоустроєм (зокрема тим, що «у місті багато парків, лавочок та смітників»), комфортом, затишком, чистотою, поєднанням культурно-освітньої та індустріальної складової. Ті харків'яни, що зараз проживають за кордоном, зазначають, що місто характеризувалось, крім позитивних аспектів і негативними моментами, такими як «корупція» та «жахливі правила поведінки на дорогах».

«*Я думаю, що більшість зі мною погодяться, в цьому і основна його цінність. Це та якість, яка викликає захват. Він не здається, він тримається, він прагне зберегти всі свої якості довоєнні. Мабуть, це найбільше викликає захват і захоплення Чому говорять незламний? Бо він прагне зберегти всі свої якості, за які його любили і поважали до війни. («ВПО в Харкові», жінка, 48 р.)*

З того, що змінилось у місті після 24 лютого, учасники дискусій називають меншу кількість населення, студентів, культурних заходів, закриття Макдональдсу. Для харків'ян, що виїхали за кордон, Харків насамперед став вирізнятися тим, що він є прифронтовим, знаходиться близько до РФ. Одна з опитаних зазначила, що її пригнічує думка про те, що «місто вимушене переміщувати своє життя під землю». Також Харків вирізняється «жертвністю людей, які працюють у місті», тим, що люди «залишаються та живуть в Харкові, незважаючи ні на що», «швидкістю прибирання та відновлення міста після “прильотів”».

Цікавою виявилася різниця у сприйнятті символів Харкова, які виникли після повномасштабного вторгнення, серед різних груп харків'ян.

- Так, для тих, хто вимушено переїхав з Харкова в межах України, це розбитий Палац праці (символ майбутньої відбудови міста), флагшток (символ єдності українців), харківські продукти (Буфет, Кристал, Кулінічі) — тобто ті символи, які Харків привніс в інші міста).
- Для внутрішньо переміщених осіб, які приїхали в Харків це, передусім, генератори (символ незламності, продовження життя міста), час («о котрій комендантська година починається, о котрій закінчується, котрій годині світло вимкнуть, ввімкнуть»), тобто умови та виклики організації нового життя.
- Харків'яни, які знаходяться у місті, вважають його символами ракету на площі, забиті вікна; кафе «Пакуфуда», «Протагоніст», «Кулінічі», «Буфет»; школа у метро; художник Гамлет, а також сама об'єднаність та взаємодопомога харків'ян як символ міста.
- Для тих, хто виїхав за кордон, символами є Північна Салтівка; залізобетон; флагшток (найбільший в Україні); зруйнована облрада; кафе «1654»; фанера на вікнах; екопарк Фельдмана; малюнки Гамлета.

11. ХАРКІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Харків'яни вважають, що місто тримається в першу чергу завдяки військовим, які боронять Харків, комунальникам, які, незважаючи на надскладні умови, роблять місто таким чистим і зручним для життя, а також завдяки рятувальникам, пожежникам і медикам, які швидко реагують на наслідки ворожих обстрілів. Це абсолютно справедливо, втім значна частина респондентів вважає, що настрої і повсякденні дії пересічних харків'ян також є важливою складовою незламності міста [Рисунок 11.1].

Рисунок 11.1. ЗАВДЯКИ КОМУ І ЧОМУ ТРИМАЄТЬСЯ ХАРКІВ (МНОЖИННІ ВІДПОВІДІ, %)

Q: «Що найбільше допомагає Харкову триматись під час війни?»

Base: усі опитані харків'яни — 605

Ось деякі цитати учасників групових дискусій:

- «« Для мене те, що у часи найжахливіших бойових дій, які тут проходили, під час спроб і ДРГ, і штурму Харкова, не на один день не зупинялись ні робота медицини, ні робота «Швидкої допомоги», ні робота комунальних служб, які під час найсильніших руйнувань та прильотів все одно стараються максимально швидко і в короткі терміни прибрати всі наслідки та зробити Харків таким же чистим, як він й був. («ВПО в Харкові», чоловік, 28 р.)

- «« Наприклад, при спілкуванні з європейцями тут, коли пояснюєш їм, яке життя на даний момент в Харкові, вони просто не можуть зрозуміти, вони не можуть собі подумати, як це прифронтове місто, коли там прилітають ракети, але при цьому люди живуть. Знову ж таки — люди. Коли я покидала Харків, я не знала, що там буде, повертаючись зараз, якщо відкинути момент з війною, оцю всю реалістичність, що люди живуть під час війни, ніби все в нормі, то він такий самий, яким він був до. І ось так ось вистояти в цих умовах, знову ж, завдяки людям, я вважаю, в цьому і є залізобетон. Тут і наші ЗСУ також — це велика складова, тому що вони нам дозволяють жити це життя. Наші комунальники, тобто, тут все разом. («Харків'яни за кордоном», жінка, 28 р.)

- «« Звичайно для того, щоб людина продовжувала з комфортом жити у своєму місті, їй потрібно задоволити принаймні базові свої потреби основні. Це потреби в їжі, потреби в безпеці, потреби в медицині. Ці потреби задовольняються абсолютно. Як і вище було зазначено, за допомогою міської влади і за допомогою звичайних харків'ян, які, незважаючи ні на що, кожен день йдуть на свою роботу і продовжують виконувати службові обов'язки, що необхідні для життя свого міста. («ВПО в Харкові», чоловік, 28 р.)

12. ХАРКІВ ПІСЛЯ ВІЙНИ — ВІЗІЯ І ПЕРСПЕКТИВИ

« Мені здається, що всі тут залишаються, тому що вірять в те, що Харків відбудують, що Харків вистійть. І незважаючи на те, що ми дуже поруч з ними... ми все одно. Мені здається, що це просто віра в наше місто. Це прям сильне почуття. («Харків'яни в Харкові», жінка, 34 р.)

Взагалі на дискусіях часто про ставлення до Харкова учасники говорили, посилаючись на переживання «віри» та «зневіри». Ті, хто живуть у місті, попри усі ризики та виклики війни, та ті, хто хоче та прагне повернутися, називають значимим аргументом «віру у Харків». Тих, хто вирішив не повертатися натомість називають такими, що «втратили віру». У той же час і самі учасники, які кажуть про намір вже ніколи не жити в Харкові, використовували тему «зневіри». Бо нібито «не бачать майбутнього Харкова». Ця неочікувана тема виринала на дискусіях цілком самовільно, повторювалась та викликала жвавий відгук та обговорення. Здається, питання віри тут обговорюється в значенні надії, безумовного та часом необґрунтованого сподівання на кращу перспективу. А також є маркером дуже емоційного ставлення харків'ян до свого міста та його майбутнього.

У баченні майбутнього Харкова переважають 2 головних типи настроїв.

Перший — це **побоювання щодо термінів закінчення війни та перспектив безпеки** загалом через близькість розташування міста до держави-агресора. Ці страхи безпосередньо впливають як на особисті плани щодо свого перебування в місті (чи повернення в місто), так і на очікування щодо стратегії розвитку міста.

« ..немає безпеки, немає сенсу щось будувати. Так, хочеться, щоб воно щось будувалось — великі підприємства, малі підприємства. Але, по-перше, це безпека. Коли безпеки немає, то ніхто не хоче щось будувати, відновлювати. («ВПО в Харкові», чоловік, 30 р.)

Другий характерний настрій — це **відчуття нових можливостей** покращення міста, як його зовнішнього вигляду, так і внутрішнього змісту, удосконалення низки сфер. В цілому з'явився новий погляд на ряд аспектів суспільного життя. Насамперед, місто повинно стати інклюзивним та ще більш комфортним для всіх його мешканців.

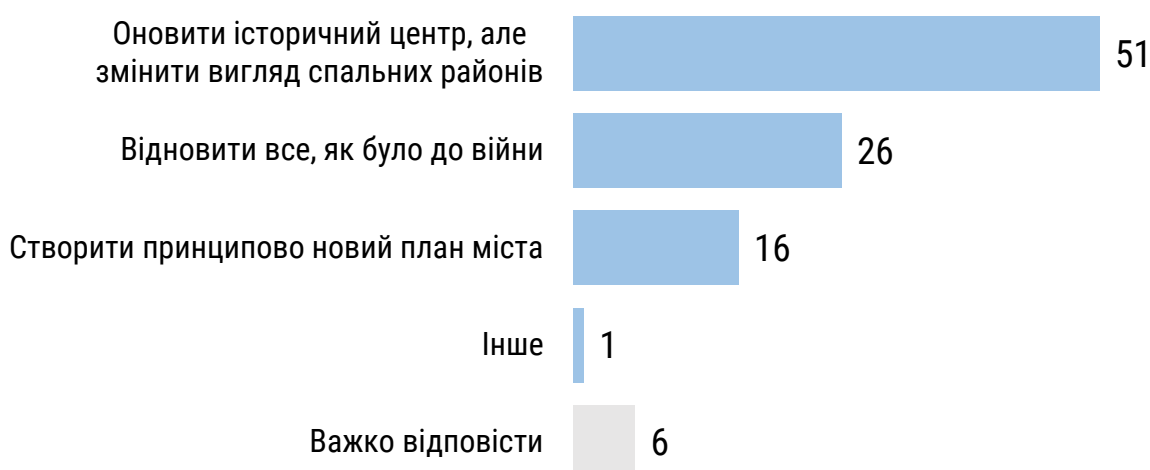
Так, через велику руйнацію з'явилися і нові можливості будувати сучасне, актуальне житло, інфраструктуру. Присутня думка, що вступ в ЄС зможе додати можливостей щодо розвитку за прикладом Польщі.

« Я вважаю, що це можливість зробити щось нове, красиве. («Харків'яни в Харкові», чоловік, 41 р.)

Головною ідеєю щодо післявоєнного відновлення Харкова, що знаходить найбільшу підтримку харків'ян, є оновлення історичного центру, який має залишитись таким, яким він був до війни, і разом з тим кардинальна зміна вигляду спальних районів міста [Рисунок 12.1]. Ця ідея має приблизно однакову підтримку в усіх групах харків'ян, що порівнювались.

Рисунок 12.1. ГОЛОВНА ІДЕЯ ВІДНОВЛЕННЯ ПІСЛЯВОЄННОГО ХАРКОВА (%)

Q: «Як ви вважаєте, що має бути головною ідеєю відновлення Харкова — повернути все, як було до війни, чи оновити місто?»

Base: усі опитані харків'яни — 605

Серед переважної більшості харків'ян, незалежно від місця перебування, є чітко виражена думка щодо збереження та відбудови історичного центру, історичних та знакових будівель Харкова.

« Мені б хотілось, щоб тут все-таки було збережено баланс між оновленням та збереженням того історичного духу Харкова. Мені все-таки хотілося б, щоб історичний центр міста все ж таки зберігся. Оті бекетівські особнячки, оці вулочки наші центральні. Щоб місто не втратило своє обличчя. А от оновлення хотілось би наших спальних районів, які насправді були дуже неприглядними до війни. І тому тут «Не было бы счастья, да несчастье помогло». Треба, щоб тут справжню сучасну інфраструктуру збудували. Щоб це було і зручно, і красиво, і модерно. («Харків'яни в Харкові», жінка, 58 р.)

« Відновити, як воно і було. Якщо спальні райони, то там, так, вже щось сучасне. А історичний центр треба відновлювати. («ВПО в Харкові», чоловік, 51 р.)

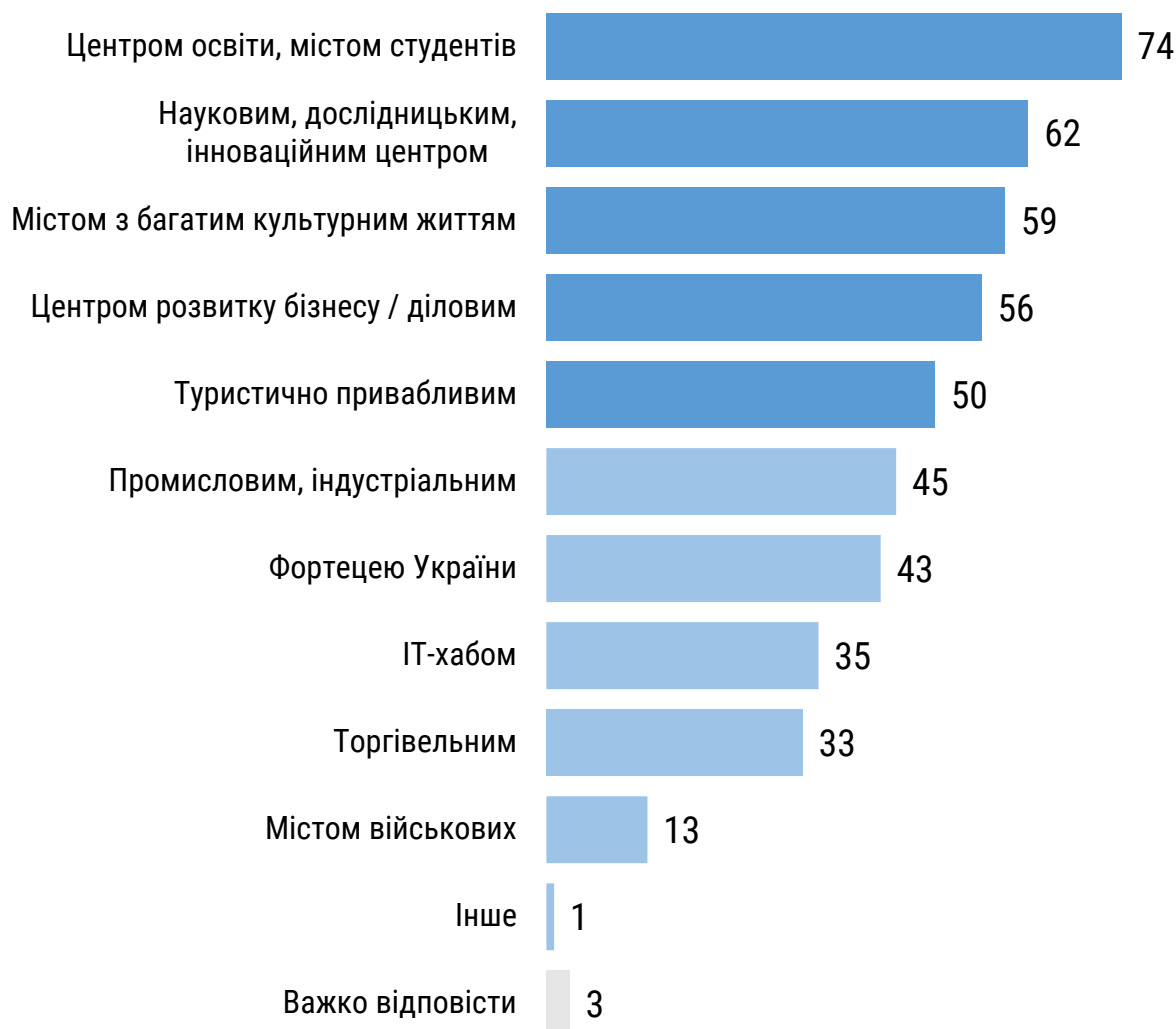
Молодь звертає увагу на потребу вдосконалення візуального простору міста та має надію на розробку та впровадження дизайн-коду міста, на упорядкування реклами та прибирання зайвого «інформаційного шуму».

Розвиток Харкова після війни має забезпечити передусім освіта, наука, культурне і ділове життя. Відродження Харкова як індустріального, торговельного, транспортного центру, яким він колись і був, — привабливий образ майбутнього для меншої частини опитаних. Сприймати повоєнний

Харків як фортецю, що захищатиме Україну, жителі міста також певною мірою готові, але перетворити Харків на місто військових, на військову базу є найменш популярною ідеєю з усіх запропонованих [Рисунок 12.2].

Рисунок 12.2. ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ПІСЛЯВОЄННОГО ХАРКОВА (%)

Q: «Яким, на вашу думку, має стати Харків після війни?»

Base: усі опитані харків'яни — 605

За результатами групових дискусій можемо виділити дві основні думки стосовно майбутнього Харкова:

1. бачення міста як інтелектуального, наукового та інноваційного центру. Ця ідея співзвучна більшості учасників. Її підкріплює і сприйняття міста як студентського. Збереження освітнього потенціалу є одним з побажань відносно майбутнього міста.

« Я погоджуюсь, щоб Харків був прогресивним. Я згадую завжди, що в Харкові розщепили атом, в Харкові були якісь відкриття. («Харків'яни в Харкові», чоловік, 28 р)

«*Як на мене, до війни Харків мав правильні напрямки та потуги для інновацій, він розвивався, і якщо після війни ми це відновимо і продовжимо той самий темп і напрям, то цього буде достатньо. Щось кардинально змінювати, мені здається, для Харкова не потрібно. («Харків'яни в Україні», чоловік, 35 р.)*

2. не менш розповсюдженою була думка, що Харкову потрібно відновлювати промислові потужності, зокрема оборонну промисловість, але на базі надсучасних інноваційних технологій та наукових розробок.

«*У Харкові треба відновити ту промисловість індустріальну, важку оборонного виробництва. Тому що Харків — це дуже громадне місто. Тут виробляли завод Малишева і той самий ХТЗ, там вироблялись не тільки трактори. Ми залишилися без озброєння, тому що у Харкові просто-напросто не залишилось підприємств, які працювали на оборонку. Їх потрібно відновлювати, тому що, маючи такого сусіда, нам просто-напросто потрібне своє озброєння, а не ходити по всій Європі і просити про це. («Харків'яни в Харкові», чоловік, 61 р.)*

Треба зазначити, що у ході дискусії харків'яни, в цілому, виявляють схильність до поєднання цих двох ідей.

Та майже ніхто, незалежно від того, де зараз перебувають харків'яни, не хотів би бачити місто суто військовим, мілітаристським. Теперішнє сприйняття міста як прифронтового абсолютна більшість сприймає як тимчасовий маркер.

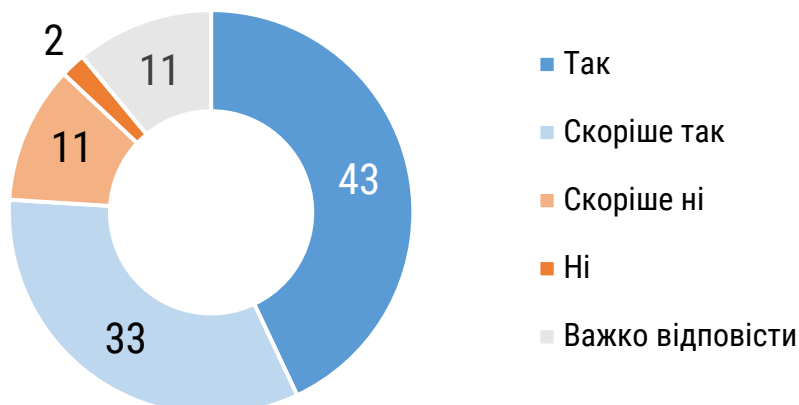
«*Я б не хотіла, щоб Харків став поєднанням міста військових і фортецею. Щоб тільки це. Ні. Це не про Харків. Тоді він втратить свою душу. («Харків'яни в Україні», жінка, 58 р.)*

«*Щоб не стали буфером між нормальним життям і, в принципі, як в сірій зоні можемо опинитися, тут, виходить, будуть одні військові, і ми будемо як заручники ситуації. («Харків'яни в Україні», чоловік, 48)*

Якими б не були післявоєнні перспективи Харкова, більшість харків'ян (76%) вірить, що Харків буде безпечним місцем для життя [Рисунок 12.3]. Найбільше в цьому впевнені харків'яни, які зараз проживають в Харкові зокрема й ВПО, дещо менше впевненості у харків'ян, які перебувають зараз в інших областях України або за кордоном (хоча все одно позитивні очікування щодо безпеки переважають) [Рисунок 12.4].

Рисунок 12.3. ЧИ БУДЕ ПІСЛЯВОЄННИЙ ХАРКІВ БЕЗПЕЧНИМ (%)

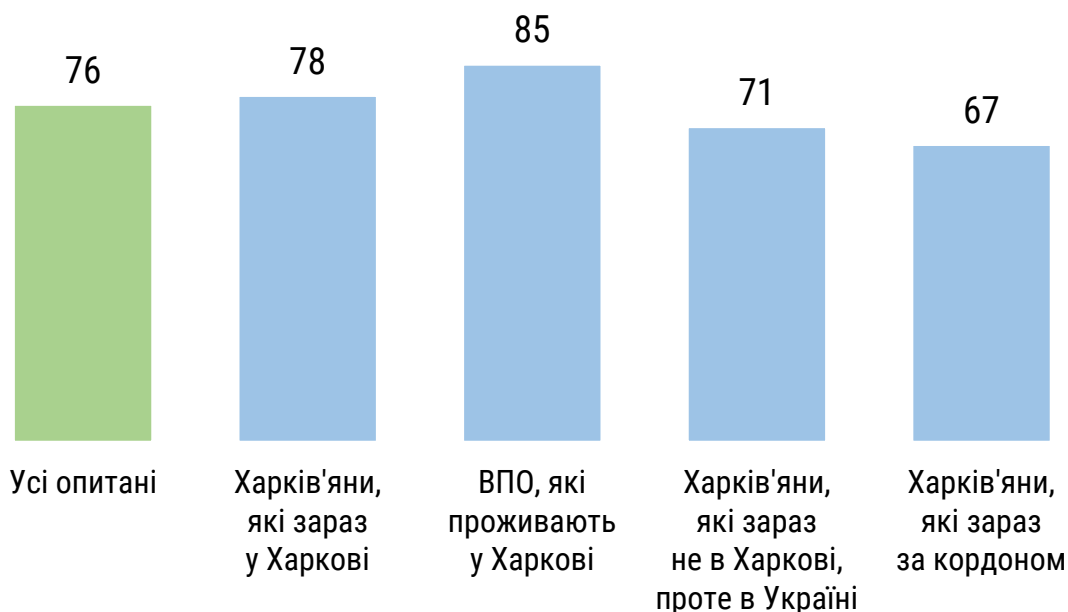
Q: «Як ви вважаєте, чи стане Харків після закінчення війни безпечним місцем для проживання?»

Base: усі опитані харків'яни — 605

Рисунок 12.4. ЧИ БУДЕ ПІСЛЯВОЄННИЙ ХАРКІВ БЕЗПЕЧНИМ (%)

Q: Ствердні відповіді («так» і «скоріше так» разом) на запитання «Як ви вважаєте, чи стане Харків після закінчення війни безпечним місцем для проживання?»

Base: усі опитані харків'яни — 605, зокрема харків'яни, які зараз перебувають в Харкові — 305, ВПО, які проживають в Харкові — 100, харків'яни, які проживають зараз не в Харкові, проте в Україні — 100, харків'яни, які зараз за кордоном — 100

Побоювання щодо продовження військових дій або їх поновлення в будь-який момент після закінчення війни очікувано формують посилену потребу в захисті, в заходах, які зможуть підтримувати економіку у воєнний час. В цьому контексті лунають запити на збільшення повноцінних бомбосховищ, підземних навчальних закладів та підприємств.

«*Так, от дивіться, на сьогодні зробили підземну школу, це район ХТЗ. З квітня вже діти підуть до школи. Але кількість дітей 100 учнів, і все, більше туди не можна. Вони побудували, так, це добре, що діти побачать один одного, але 100 учнів — це дуже мало. Це з двох шкіл зібрали 100 учнів, вони будуть туди ходити 3 дні на тиждень. («ВПО в Харкові», чоловік, 30 р.)*

Тим не менш, загалом харків'яни не хотіли б життя «під землею», і, розуміючи, що це об'єктивна потреба, все ж висловлюють сум з приводу такої перспективи.

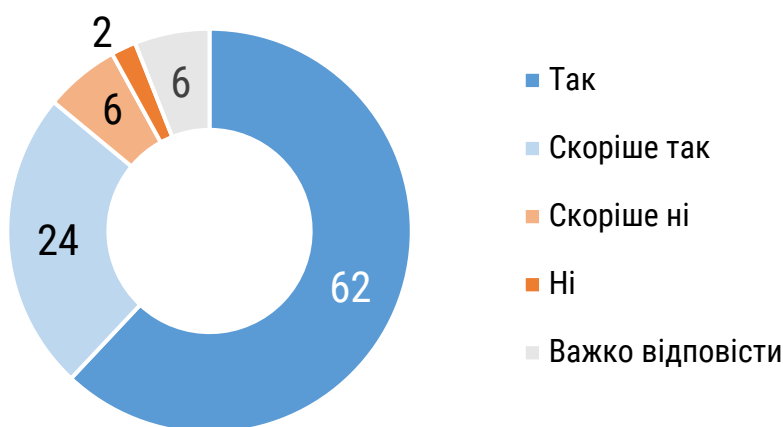
«*Знаєте, що мене стало пригнічувати у місті? Я розумію, що це необхідність — будівництво підземних шкіл. Мені якось стало так сумно, коли я про це дізналась. З одного боку, я розумію, що дітям потрібне спілкування, ось ця школа-метро — це добре. Але коли я думаю, що це стане перспективою Харкова, місто перейде жити під землю — це жахливо. («Харків'яни за кордоном», жінка, 58 р.)*

«*Не можна мільйонне місто загнати під землю. Скільки б ми не будували тут всього, ми не можемо переселитися під землю. Мені здається, що тут проблема може бути вирішена лише військовим шляхом. («Харків'яни в Харкові», жінка, 58 р.)*

Більшість харків'ян (86%) впевнені, що відновлений після війни Харків виглядатиме краще, ніж раніше [Рисунок 12.5]. Думки щодо цього досить однотайні. Більшість харків'ян ствердно відповідають на запитання щодо планів жити в Харкові після війни і через 10 років (звісно, ставлячи це запитання, ми сподівались, що це дві зовсім різні часові рамки) [Рисунок 12.6].

Рисунок 12.5. ЧИ БУДЕ ВІДНОВЛЕНИЙ ПІСЛЯ ВІЙНИ ХАРКІВ ВИГЛЯДАТИ КРАЩЕ, НІЖ ДО ВІЙНИ (%)

Q: «Чи вірите ви, що після перемоги та відновлення Харків виглядатиме краще ніж до війни?»

Base: усі опитані харків'яни — 605

В майбутнє Харкова містяникладають свої надії та бачать його процвітаючим, зеленим, світлим та радісним.

Загалом харків'яни звертають увагу на наступні переваги, які б вони хотіли бачити в майбутньому Харкові:

- високу якість доріг
- безпеку на дорогах
- чітку роботу міського транспорту.

«*Тут дуже все чітко, за розкладом, можна спланувати свій час. («Харків'яни за кордоном», жінка, 22 р.)*

«*Тут питання не в комфорті, а в тому, що у нас (в Харкові) нема графіку якогось чіткого, ти можеш стояти на зупинці півгодини. Тут цього нема, тут все чітко по часу. («Харків'яни за кордоном», жінка, 28 р.)*

- організацію утилізації відходів, сортування сміття, чистоту та порядок на вулицях

«*В тому місті, де я живу, це найчистіше місто. На вулицях тут нема мусорки, тут всі несуть сміття додому. В Харкові лавочки і мусорки всюди стоять, всюди є, куди кинути сміття. Тут сміття треба забирати з собою додому але все одно, все чисто, всюди квіти. («Харків'яни за кордоном», чоловік, 47 р.)*

- мінімізацію корупційної складової, виконання законодавства

«*Щоб працювали закони, просто щоб вони працювали. («Харків'яни за кордоном», жінка, 58 р.)*

- високий рівень культури влади у взаємодії з містянами
- підтримку молоді, що навчається
- рівень організації будівельних майданчиків: облаштування знаками, парканами та додатковими приладдями задля мінімізації незручностей для оточуючих
- турботу та піклування про літніх людей
- наявність медичного страхування
- якість піклування та організацію освіти для дітей і молоді.
- учасники дослідження звертають увагу на якість проведення навчання у закладах освіти: уроки діти засвоюють у школі, вдома ж мають змогу відпочивати з батьками, на відміну від розповсюджені звички в нашій країні, коли батьки роблять домашні завдання разом з дитиною.
- облаштовані умови для людей з інвалідністю, інклюзивні умови для будь-кого

«*Ще там (у Франції) діти-інваліди, дорослі-інваліди, там все для них облаштовано. Для дітей реабілітаційний центр. Подруга живе у Франції, в неї дитина-інвалід, аутизм. В Харкові цього не було до війни. Вона сама якось справлялася з ним. А там тричі на тиждень забирає таксі дитину, возить до спеціалізованої школи, з ним займаються. («Харків'яни в Харкові», жінка, 40 р.)*

«*Безбар'єрний благоустрій: на велосипеді, на інвалідному візочку, з дитячим візочком — ти завжди з'їдеш з тротуару та заїдеш на нього, тому що він знижений. Завжди є світлофори для людей з вадами зору.* («Харків'яни за кордоном», жінка, 35 р.)

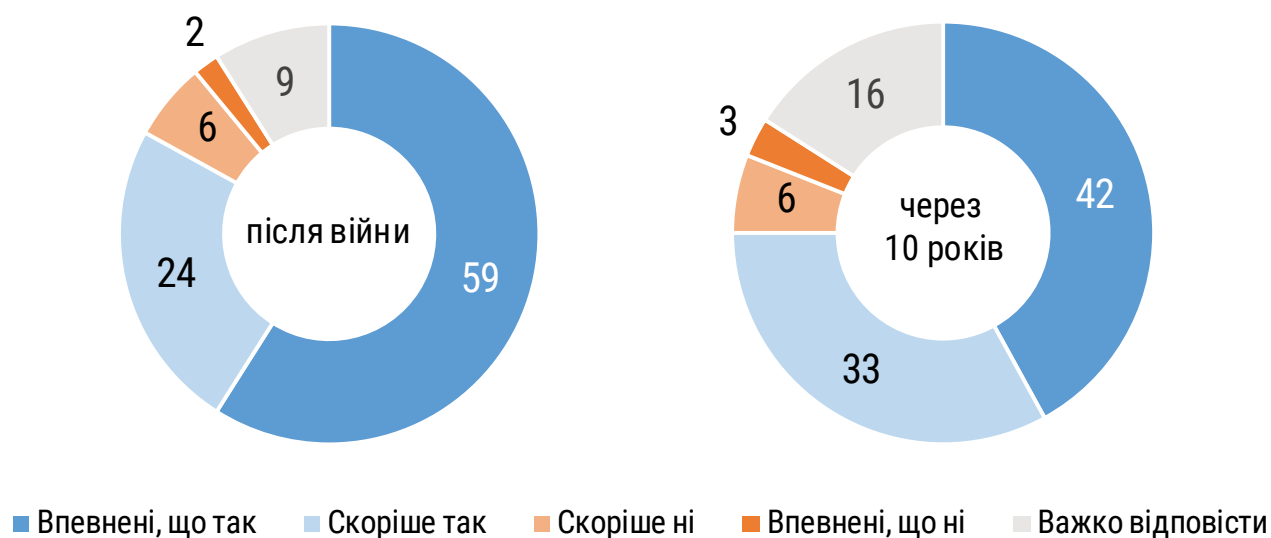
- культурні відносини між людьми. Мова йде про ввічливість, повагу до інших, відповідальність за свої дії

«*Хочеться до кожної людини донести, що, по-перше, це культура, це чистота і порядок навколо себе. Якщо буде чистота і порядок навколо тебе, то буде вона і всюди. В нас тут була розмова про те, коли виходять з собакою, він гадить і лайно лежить десь на доріжці, хазяї не збирають, то це проблема. За кордоном такого немає. Це таке маленьке, але важливе питання.* («ВПО в Харкові», чоловік, 30 р.)

Рисунок 12.6. ЧИ Є В ПЛАНАХ НА МАЙБУТНЄ ЖИТИ В ХАРКОВІ (%)

Q: «Чи будете ви жити в Харкові після війни, після Перемоги?»

Q: «Як гадаєте, ви будете жити в Харкові через 10 років?»

Base: усі опитані харків'яни — 605

Найбільшу впевненість щодо проживання в Харкові в майбутньому висказують харків'яни, які зараз перебувають в місті. Значно меншу впевненість — харків'яни, які опинились за кордоном [Рисунок 12.7].

Рисунок 12.7. ЧИ Є В ПЛАНАХ МАЙБУТНЄ ЖИТИ В ХАРКОВІ (%)

Q: Ствердні відповіді («впевнені, що так» і «скоріше так» разом) на запитання «Чи будете ви жити в Харкові після війни, після Перемоги?» та «Як гадаєте, ви будете жити в Харкові через 10 років?»

Base: усі опитані харків'яни — 605

Для ВПО, які приїхали переважно з Харківської області, Харків став другим домом. Тим більше, що декому наразі немає куди повертатися. З одного боку, для них Харків став прихистком та надав відчуття безпеки, а також більше можливостей порівняно з їх малою батьківщиною через його масштаб та інфраструктуру. З іншого боку, люди втратили свій устрій життя, зараз вони не мають свого житла, мешкають у родичів чи в гуртожитку, іноді орендують житло. Очікувано, відсутність власного житла у Харкові викликає складності та впливає на можливості залишитися саме в місті.

Що стосується харків'ян, які зараз знаходяться не в місті, рішення повертатися перш за все залежить від загальної безпеки та її власного сприйняття. Впливають також такі фактори як наявність власного житла, роботи, можливості інтегруватися на новому місці.

Харків'яни старшого віку схильні повертатися до міста. Серед молодих харків'ян, тих хто вчиться зараз у вищих навчальних закладах, також лунає думка про повернення, щоб довчитися очно. В той же час, частина харків'ян вже вирішила для себе будувати нове життя в іншій країні — частіше це жінки середнього віку, які мають неповнолітніх дітей.

«*Важко вирішити це. Ти не знаєш, чи будуть робочі місця, яке буде становище економіки, все одно кожен з нас буде ухвалювати рішення на особистих обставинах. («Харків'яни за кордоном», жінка, 44 р.)*

«*Так. Наявність житла, я отримую пенсію, на яку живу, і у мене нема додаткової роботи. Невизначеність мого положення, в якому я знаходжусь зараз, тим паче, для людей передпенсійного віку — це все дуже важко, в Україні якось все більш визначено. («Харків'яни за кордоном», чоловік, 68 р.)*

Серед харків'ян, які зараз знаходяться в місті, абсолютна більшість хотіла б і надалі жити в Харкові. Багато хто говорить, що саме тут їх дім. Більшість учасників мають тут родини, близьких. Вони відчують тут себе впевнено, затишно.

«*Тут ми відчуваємо себе повноцінними людьми. («Харків'яни в Харкові», жінка, 58 р.)*

«*Я думаю, що всі, хто вирішив жити в Харкові, всі будуть пристосовуватись до нових умов. І, якщо будуть якісь інструкції, ідеї, від влади якісь заходи, як до цього адаптуватись, тільки простіше буде це зробити якнайшвидше. («Харків'яни в Харкові», жінка, 20 р.)*

Хочеться закінчити пронизливими словами одного з учасників, які підтримали інші учасники дискусій. Та, спираючись на дані цього дослідження, могли би підтримати багато харків'ян.

«*Для мене це схоже на відносини з близькою людиною, бо для мене місто, як людина, я відчуваю. Також сумую за містом, коли я був на Галичині, я весь час цікавився, що тут відбувається, і жив просто, це було якесь життя на паузі, немов моє серце і мої всі думки були тут, а я був там, і це було дуже дивно. І, коли я повернувся, я такий — о, тепер все зійшлося, мій розум і серце тепер разом. І це відчуття тут і утримує, бо це відчуття того, що ти на своєму місці. І тут ти і маєш бути, і цього відчуття ніде не буде, і тепер я знаю точно, що для мене не можливо це відчуття десь і в іншому місті. («Харків'яни в Харкові», чоловік, 41 р.)*